

म. ग्रं. सं. ठाणें

सन

विषय

लेखक

पांडुरंग मोरेश्वर
पोतदार

१८८७

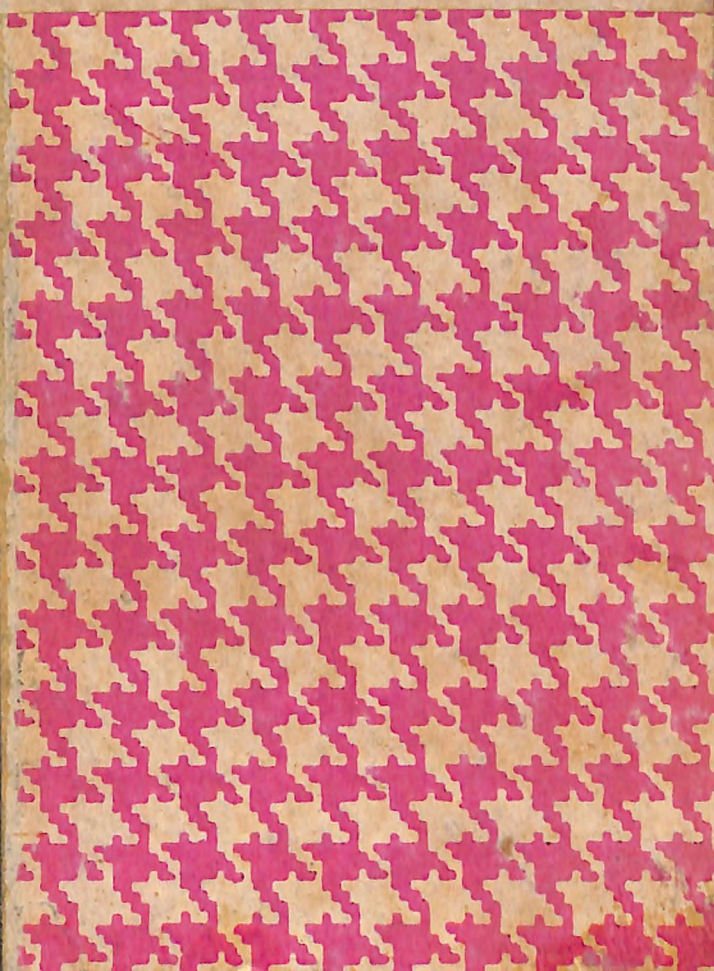
१३

संग्रहालय क्रमांक

१३

पुस्तकाचें नांव

वाचपदाथक्काथ भा. ३रा.

ग्रं. सं. ठाणे.

किरकोळ
२५७.

३ भाणे.

५ नं- १०००

योगी पुस्तकमाला.

११

१००

गद्यपद्यार्थबोध

भाग ३.

अथवा

मराठी तिसऱ्या पुस्तकांतील कठिण शब्दांचा
अर्थ व कवितांचें सान्त्वय स्पष्टीकरण.

(टीपांसहित.)

(मराठी तिसऱ्या इयत्तेकरितां.)

सुधारलेली आवृत्ति तिसरी-प्रती ५,०००.

[ही पुस्तकें वासुदेव मोरेश्वर पोतदार, कांहेवाडी, मुंबई,
यांजकडे विकत मिळतील.]

सन १८८७.

(सर्व हक्क मालकानें आपणाकडे राखिले आहेत.)

शिक्षकांस सूचना.

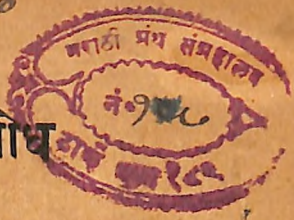
मराठी तिसरी इयत्ता शिकणाऱ्या मुलांस तिसऱ्या पुस्तकांतील काव्य शब्दांचे अर्थ, तसेंच कवितांचें सामान्य स्पष्टीकरण सुलभ रीतीनें समजणे फार अवश्य आहे. याकरीतां हें पुस्तक तयार केले आहे. या पुस्तकांत मुलांस बहुशः मार्गल क्रमिक पुस्तकांत न गेलेले व त्यांस आपल्या अकालेनें समजण्यास अवघड शब्दांचे व्याकरणसहित अर्थ देऊन, तसेंच धड्यांतील क शब्दप्रयोगांचे अर्थ सांग्या भाषेत देऊन शब्दांची पुनरुक्ति केली आहे. जेथें शब्दास प्रतिशब्द देऊन मूळ शब्दापेक्षां बुबोध होतो असें वाटले तेथें विशेष स्पष्टीकरण केले आहे. व तेच्या संबधानें भरी तजवीज केली आहे कीं, प्रथम मूळ शब्दांतील शब्दार्थ, नंतर मूळ कविता, व त्यामागून तिचा अन्व लिहिला आहे. अर्थ बुबोध होईल असें वाटले त्या ठिकाणीं न धर्तीवर स्पष्टीकरणार्थ टीपा दिल्या आहेत. त्या टीपा शिक्षक प्रथम वर्गांत मुलांस समजून देऊन नंतर त्यांस त्या वाचाव सांगल्या. त्या त्यांजकडून पाठ करवूं नये. त्या शब्दावर दिली असेल तेथला अर्थ मनांत पूर्णपणें विचला ह्मणजे बस उ सारांश, होतां होई तोंपर्यंत मुलांकडून शब्दार्थ व कवितार्थ घे नये. या पुस्तकांत अपरिचित संस्कृत शब्द टाळून त्यांचे ज सांगे मराठी शब्द घालण्याविषयीं झाला तितका प्रयत्न केला अ किंमत खर्चाचे व श्रमाचे मानांनें अगशीं कमी आहे असें हि येईल. ह्या पुस्तकापासून मुलांस चांगला उपयोग वडेल अ आशा आहे.

या पुस्तकांत योजिलेलीं सांकेतिक चिन्हे.

ना.	ह्मणजे नाम.	क्रि.	ह्मणजे क्रियापद.
भा. ना.	= भाववाचकनाम	क्रि. वि.	= क्रियाविशेषण.
वि. ना.	= विशेषनाम.	श. अ.	= शब्दयोगीअव्यय
वि.	= विशेषण.	धा.	= धानुसाधित नाम.
स. ना.	= सर्वनाम.	अ.	= अव्यय.

मुंबईत: ' इंडियन् प्रिंटिंग् ' छापखान्यांत छापिलें.

क्रि. सं. १९००
१०६

गद्यपद्यार्थबोध

भाग ३.

अथवा

मराठी तिसऱ्या पुस्तकांतील कठिण शब्दांचे अर्थ व कवितांचें सान्त्वय स्पष्टीकरण.

धडा १.

चीन देश (वि. ना.)-हा देश एशिया खंडांत हिंदुस्थानचे ईशान्येस आहे.

व्यापारी(ना.)-उदमी मनुष्य.

प्रामाणिकपणा(भा. ना.)-सचोटी, खरेपणा.

वृद्ध (वि.)-प्रख्यात.

दृष्ट (ना.)-लगडी.

नामत (क्रि. वि.)-मोघम.

उपद्रव (ना.)-रोग.

विचार(ना.)-काळजी, चिंता.

शोध (ना.)-पत्ता, यांग.

खबर (ना.)-बातमी,वर्तमान.

घावरून (धा. अ.)-भिऊन.

स्तब्ध (क्रि. वि.)-उगाच.

वर्तमान (ना.)-घडलेली

गोष्ट.

स्वाधीन (क्रि. वि.)-(स्व+

आधीन) हवालीं, ताग्यांत.

फळ (ना.)-परिणाम.

त्यास फळास आला-त्याला फळ प्राप्त झालें.

सद्गुणी (वि.)-(सत्+गुणी) चांगल्या गुणाचीं.

चतुर (वि.)-शहाणीं, हुशार.

प्रधानकीचीं वस्त्रें (ना.)-प्रधान हा राजाचा मुख्य दिवाण होय. त्याला दि-

वाणगिरीचा अधिकार दे-

तेवेळीं बहुमानाचा पोषाक देतात त्याला वस्त्रें असें ह्मणतात. [कार.

कारभार(ना.)-मुख्य अधि-दक्षता (भा. ना.) हुशारी.

हुद्दा (ना.)-पदवी, अधि-कार.

धडा २.

प्रकाश (ना.)-उजेड.

दुःखाची-वाईट वाटण्याजोगी.
 अवस्था (ना.)-स्थिति, दशा.
 प्राप्त झाली (क्रि.)-मिळाली.
 जाणणें (धा. ना.)-समजणें.
 इच्छा (ना.)-आवड, हेतु.
 अंधारकोठडी (ना.)-कालो-
 खाची खोली.
 कोंडणें (क्रि.)-अडकवणें,
 बंद करून घेणें.
 शाबूत (वि.)-सुरक्षित, धड.
 उपकार (ना.)-आभार, कृपा.
 आकाश (ना.)-आभाळ,
 पोकळी.
 कुरण (ना.)-गुरांकरितां रा-
 खून ठेविलेली गक्ताची
 जागा. [जागा.
 माल (ना.)-मैदान, सपाट
 वागडणें (धा. ना.)-उड्या
 मारणें.
 उगवतें (क्रि.)-रुजतें.
 झुडपें (ना.)-लहान लहान
 झाडें.
 चमत्कारिक (वि.)-आश्चर्य-
 कारक व मनोरंजक.
 सोयरीं-धायरीं (ना.)-नात-
 लग्नां.

जग (ना.)-सृष्टि, पृथ्वी.
 योग्य (क्रि. वि.)-ठीक, उ-
 चित.

घडा ३.

घड्याळ (ना.)-वेळ दाख-
 विणारी वस्तु.
 वर्तुळाकार (वि.)-(वर्तुळ+
 आकार. वर्तुळ ह्य०वाटोळा)
 -वाटोळ्या आकृतीचें.
 तकट (ना.)-तबक, पत्रा.
 रोमन (वि.)-रूम देशांत
 राहणारे.
 साह्य (ना.)-मदत.
 मिनिट (ना.)-६० सेकंदांचें
 एक मिनिट होतें, व एक
 सेकंद आपल्या नाडीच्या
 एका ठोक्याबरोबर असतें.
 चक्र (ना.)-चाक.
 आर्जव (ना.)-विनवणी,
 खुशामत. [न महत्वाची.
 हलकी (वि.)-क्षुल्लक, वि-
 अज्ञानी (वि.)-मूर्ख, कांहीं
 माहीत नसणें.(अ=नाहीं.)
 लज्जा (ना.)-शरम.

अशा
 टिप
 ाळ-
 अर्थ
 वि-
 वि-
 थार्थ
 वीन
 णीं
 स
 प

धडा ४.

सिंहलद्वीप (वि. ना.)—हें बेट
हिंदुस्थानच्या अगदीं द-
क्षिणेस असून त्याला
लागून आहे.

उत्पत्ति (ना.)—उत्पन्न.

अरण्ये (ना.)—रानें, जंगलें.

मळे (ना.)—बागायतीची
जमीन.

साल (ना.)—कवची.

मुळी (ना.)—पाल.

दच (वि.)—हालद देशांतील
लोक.

इतर (वि.)—परकी, दुसरा.

मक्का (ना.)—काहीं रूपे दे-
ण्याचा ठराव करून सर्व
मालकी आपणांकडे घेणें
यास मक्का ह्मणतात.

दर (ना.)—भाव.

बंदोबस्त (ना.)—व्यवस्था,
तजवीज. [झाड.

रोपा (ना.)—लहान कोंवळें

शासन (ना.)—पारिपत्य.

कमाविलें (क्रि.)—मिळविलें.

अलीकडे (क्रि.वि.)—हल्लीं.

द्वीप (ना.) बेट.

हस्तगत (क्रि.वि.)—स्वामीन.

उपयोगीं (क्रि. वि.)—कार्यां.

वांती (ना.)—ओकारी, उलटी.

काढा (ना.)—पदार्थ अतिशय
कढवून भाटविलेलें पाणी.

वात (ना.)—वायु.

विकृति (ना.)—आजार.

अर्क (ना.)—पदार्थ अतिशय
कढवून वाफ धरून तिचें

केलेलें पाणी. [वाह.

उपजीविका (ना.) उदरनि-

धडा ५.

सुरू झाला (क्रि.)—आरंभ
झाला.

सोन्यासारखा हात—सूर्याचे
किरण अगदीं सकाळचे
प्रहरीं सोन्यासारखे पिव-
ळट दिसतात. येथें हात
ह्मणजे किरण.

उठवितों (क्रि.)—जागें क-
रितों.

ज्ञान (ना.)—भांडोळ.

थकर्णे (धा.) दमणें.

थांवरणें (धा.)—विश्रांति—वि-
सावा घेणें.

- चक्रचकीत(वि.)-लखलखात.
 मुकुट (ना.)-किरीट, टोप.
 सूर्याचे किरण फांकले
 ह्यणजे त्यांची प्रभा त्या-
 च्या डोक्याभोंवती वेष्ट-
 नाप्रमाणें शोभते तिला
 मुकुट हटलें आहे.
- प्रभा (ना.)-प्रकाश, कांति.
 सर्वत्र (क्रि. वि.)-जिकडेति-
 कडे. [रणें.
 पिकविणें (क्रि.)-उत्पन्न क-
 दग (ना.)-उन्हाळ्यांत पा-
 ण्याची वाफ होऊन ती
 आकाशांत जमून राहते
 तिला दग ह्यणतात.
 मेघ.
 रुपेरी दग (ना.)-पलीकडे
 सूर्य असतां मध्यें असणारीं
 पातळ दगें रुप्यासारखीं
 पांढरीं दिसतात तीं.
 रुपेरी दगांच्या शेल्यानें डोकें
 गुंडाळितों-माझ्या डो-
 क्यासभोंवतीं पांढरीं दगें
 येतात आणि पांढऱ्या शे-
 ल्यानें मीं डोकें गुंडाळलें
 आहे असें भासतें.
- दिपविणें (क्रि.)-प्रकाशनें
 डोक्यांवर अंधारी येणें व
 न पाहवणें.
 धार (ना.)-अतिशय उंच
 उडणारा पक्षी.
 टक (क्रि. वि.)-एकसारखी
 नजर.
 दिवस करणें-पृथ्वीवर प्रकाश
 पाडणें.
 सामोरा येणें (धा.)-भेटाव-
 यास येणें.
 सुंदर (वि.)-कानाला गोड
 लागणारें, चांगलें.
 गायन (ना.) गाणें.
 घुवड (ना.)-एक पक्षी आहे.
 पाकोळी(ना.)-एक पक्षी आहे.
 ढोल (ना.) पोकळ जागा.
 फट (ना.)-चीर, भेग.
 सिंह (ना.)-हा सर्व पशूंचा
 राजा आहे.
 गुहा (ना.)-डोंगर, जमीन
 वगैरेंतील पोकळ जागा-
 विळ.
 तेजस्वी (वि.)-चक्रचकीत.
 आर्चस्थान (वि. ना.)-हा आ-
 रव लोकांचा देश एशिया

खंडांत हिंदुस्थानच्या पश्चिमेस समुद्राच्या पलिकडे आहे. येथील घोडे फार प्रसिद्ध आहेत. धडा ३ पुस्तक दुसरें पहा.

इंग्लंड (वि. ना.)—हा देश युरोपखंडाच्या ईशान्येस असून हिंदुस्थानापासून सुमारे ६,००० मैलांवर आहे. येथील इंग्लिश लोक हे हल्लीं या आपल्या हिंदुस्थानावर राज्य करिताहेत. इंग्लंड देशाला विलायत असेही ह्मणतात.

धडा ६.

ह्यातारा (वि.)—वयानें वृद्ध झालेला.

ओझें (ना.)—भार.

सहवर्तमान (अ.)—बरोबर घेऊन.

पाय झिजवणें(धा.)-पायाला त्रास देणें.

आळशी (वि.)—सुस्त, मंद.

घेरडा (वि.)—ह्यातारा.(हा शब्द वार्ड अर्थी योजितात.)

खुद्द (क्रि. वि.)—स्वतःचा. निर्दयपणा—(भा. ना.)—कठोर—क्रूरपणा.

लादणें (धा.)—अतिशय ओझें घालणें.

वाहणें (धा.)—उचलून नेणें.

सहज (क्रि. वि.)—अनायासे.

मुळींच श्रम न पडतां.

वांसा (ना.)—घराच्या पाख्याला लांब व बारीक लांकूड अथवा वेळू असतो तो.

पूल (ना.)—नदीच्या एका कांठावरून दुसऱ्या कांठाला जाण्याकरितां वरून लांकडी किंवा दगडी केलेला रस्ता असतो तो.

थवा (ना.)—झुंड, समुदाय.

कृपाळूपणा (भा. ना.)—ममताळूपणा.

निसटला (क्रि.)—चटकन् सुटला.

संतुष्ट करणें (धा.)—खुशी करणें. (यापासून नाम संतोष.)

वरता (अ.)—एक जाऊन शिवाय दुसरा. अधिक.

खेद (ना.)-वाईट वाटणें. तडक(क्रि. वि.)-झपाट्यानें,
माघारा (क्रि. वि.)-उलट, मध्यें कोठेंही न थांवतां.
परत.

धडा ७. कविता.

परमेश्वराची प्रार्थना.

कवितेंतील शब्दार्थ.

परमेश्वर (परम+ईश्वर)-परम	दुष्ट (वि.)-वाईट.
ह्य० श्रेष्ठ व ईश्वर ह्यणजे	वासना (ना.)-इच्छा.
सत्ता चालविणारा. याव-	आवरीं (क्रि.)-आटपून
रून सर्वांहून श्रेष्ठ व ज्या-	धर.
ला उत्पत्ति व नाश हीं	देह (ना.)-शरीर.
नाहींत व सर्व विश्वाला	रक्षिणी (क्रि.)-राखतोस.
उत्पन्न करणारा असा	पोशिणी (क्रि.)-पोषण करि-
पुरुष. [जें.	तोस.
प्रार्थना (ना.)-विनंती, माग-	ज्ञान (ना.)-समज, अकल.
आस (ना.)-आशा, इच्छा.	तारिणी(क्रि.)-दुःखांतून सो-
दयानिधि (ना.)-दया ह्य०	डवितोस, दुःखसागरांतून
ममता व निधि ह्य० समुद्र;	पार नेतोस.
यावरून दयेचा केवळ स	वागविणें (धा.)-सांभाळणें.
मुद्र ह्य० ज्याच्या पोटांत	सृष्टि (ना.)-प्रत्येक उत्पन्न
फार दया आहे असा-	केलेली रस्तु; यावरून
फार ममताळू. [शक्ति.	जग.
बुद्धि (ना.)-जाणण्याची	शक्ति (ना.)-सामर्थ्य.

वा (ना.)—वापा, ईश्वरा.	वर्णवे (क्रि.) तोंडानें गुण
एक (अ.)—एक एकज्याला.	सांगवतील.
सर्वशक्ति (ना.)—ज्याची शक्ति	आदि (ना.)—मूळ उत्पत्ति.
सर्व ठिकाणीं चालते असा.	अंत (ना.)—शेवट, नाश.
सर्व देखणा (ना.)—सर्वावर	मध्य (ना.)—मधची स्थिति.
ज्याची नजर आहे असा.	कृपेवीण—(कृपा+वीण=शि-
जाणिजे (क्रि.) समजूं श-	वाय.) कृपेशिवाय.
केल.	भासरा(ना.)-आश्रय, आधार.
रूप (ना.)—आकार.	गति (ना.)—परिणाम, शेवट.
	मति (ना.)—बुद्धि.

मूळ कविता.

आस ही तुझी फार लागली ॥ वे दयानिधे बुद्धि चांगली ॥
देउं तूं नको दुष्ट वासना ॥ तूंच आवरीं माझिया मना ॥१॥

अन्वयः—दयानिधे, तुझी आस ही फार लागली, चांगली बुद्धि दे. तूं दुष्ट वासना देउं नको. माझिया मना तूंच आवरीं.

अर्थः—हे कृपासागरा (परमेश्वरा), तुझी आशा मला फार लागली आहे, ह्मणजे माझे सर्व लक्ष तुझ्याकडे फार लागलें आहे. तूं मला चांगली बुद्धि दे. तूं माझे मनांत वाईट इच्छा कधींही येऊं देऊं नकोस. जर माझे मन वाईट

(१) चाही चरणांत दहा दहा अक्षरें सारखीं व्हातीं ह्मणून ' ही ' हा शब्द एथें उगीच अभिक्र घातला आहे. पण ' ही भास ' हा० पुढील तऱ्हेची चरणांतल भाव, असाही अर्थ घेता येईल.

(२) उत्तम ज्ञान, अथवा लोकांचें वरें करण्याविषयीं इच्छा.

मार्गाकडे जाऊ लागले तर त्याला तू आटोपून धर व
सन्मार्गाला लाव.

बेह देउनी तूच रक्षिशी ॥ अन्न देउनी तूच पोशिशी ॥
बुद्धि देउनी काम सांगशी ॥ ज्ञान देउनी तूच तारिशी ॥ २ ॥

अन्वयः—मूळ कवितेप्रमाणे.

अर्थः—हे परमेश्वरा, आत्मांला शरीर देऊन त्याचें रक्षण
तूच करितोस, आणि अन्न देऊन त्याचें (शरीराचें) पोषणही
तूच करितोस. व तसेंच आत्मांला बुद्धि देऊन (अन्नवस्त्रादि
मिळविण्याकरितां) उद्योग करावयास सांगतोस. व आत्मांला
ज्ञान देऊन संसारदुःखांतून काढून उत्तम लोकास नेतोस.

वागवावया सर्व सृष्टिला ॥ शक्ति वा असे एक तूजला ॥

सर्वशक्ति तूं सर्व देखणा ॥ कोण जाणिजे तूझिया गुणा ॥३॥

अन्वयः—वा, सर्व सृष्टिला वागवावया एक तूजला श-
क्ति असे. तूं सर्वशक्ति, सर्व देखणा, तूझिया गुणा कोण
जाणिजे.

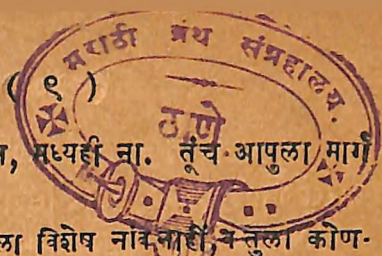
अर्थः—हे ईश्वरा, सर्व जगाचा सांभाळ करण्याचें फक्त
तुझ्याच अंगीं कायतें सामर्थ्य आहे. तुझे सामर्थ्य प्रत्येक
ठिकाणीं चाळतें, व सर्व लहान थोर वस्तूंवर तुझी सारखी
नजर आहे. अशा प्रकारचे तुझ्या आंगचे गुण हे को-
णाला कळणार आहेत ?

नाम रूप हें तूजला नसे ॥ त्या तुला मुखें बघवे कसें ॥

आदि अंत ना मध्यही तुला ॥ तूच दाविशी मार्ग आपुला ॥४॥

अन्वयः—तूजला नाम रूप हें नसे; त्या तुला मुखें कसें

(१) वईट मार्ग झगजे चोरी, चहाडा, लपाडी इत्यादि करणे,
मद्य पिणे, गाजा भोवणे इत्यादि व्यसनांत गुंग असणे. (२) पुष्कळ ज्ञान
झाल्यावाचून परमेश्वराचें पूर्ण स्वरूप कोणाचेही लक्षांत यावयाचें नाहीं.
व पूर्ण स्वरूप लक्षांत आलें झगजे परमेश्वरप्राप्ति झाली असें समजावयाचें.

वर्णने ! तुला आदि, अंत, मध्यही ना. तूंच आपुला मार्ग दाविशी.

अर्थ:- हे ईश्वरा, तुला विशेष नाव नाही, व तुला कोणत्याही प्रकारचा आकार नाही; असा जी तू त्या तुझ्या गुणांचे तोंडाने वर्णन कसे करवेल? तुला जन्म नाही, मरण नाही, व या दोहोंच्या मधली स्थिति नाही. (अर्थात् तू सर्वकाल आहेसच.) आपली प्राप्ति होण्याचा रस्ता तूंच दाखवितोस.

माणसें आह्मी सर्व लेंकरें ॥ मायबाप तूं हें असे खरें ॥
तूझिया कृपे वीण ईश्वरा ॥ आसरा आह्मां नाही वसरा ॥ ९ ॥

अन्वय:- आह्मी सर्व माणसें लेंकरें, तूं मायबाप हें खरें असे; ईश्वरा, तूझिया कृपेवीण आह्मां दूसरा आसरा नाही.

अर्थ:- हे ईश्वरा, आह्मी सर्व मनुष्ये तुझीं मुलें बाळें आहों, व तूं आमचा आईबाप आहेस हेंच खरें आहे. देवा, तुझ्या कृपेवांचून आह्मांस दुसरा कोणाचाही आधार नाही.

तूंच आहसी आमुची गती ॥ देईं आमुतें उत्तमा मती ॥
प्रार्थितों तुला जोडुनी करा ॥ हे दयानिधे कीं कृपा करा ॥ ६ ॥

अन्वय:- तूंच आमुची गती आहसी, हे कृपाकरा दयानिधे, तुला करा जोडुनी प्रार्थितों कीं, आमुतें उत्तमा मती देई.

अर्थ:- हे ईश्वरा, आह्मांस तुझ्यावांचून दुसरी गति नाही, ह्मणजे तुजवांचून परिणामीं आह्मांस दुसरा कोणी उपयोगी पडत नाही. हे कृपा करणाऱ्या दयाळू देवा, तुला हात जोडून आह्मी प्रार्थना करितों कीं, तूं आह्मांला चांगली बुद्धि दे.

(१) ईश्वरप्राप्ति कोणत्या उपायांनी होईल ते उपाय सांगणे, जसे परमेश्वराची भक्ति करणे वगैरे. हे उपाय ईश्वराने आह्मांस ज्ञान दिले ह्मणजे कळू लागतात.

धडा ८.

सारखें असणें (क्रि.)-साद-
श्य असणें.

गेळें (ना.)-दुभागलेले खूर.

ठीक (क्रि. वि.)-बरोबर,
योग्य.

मौज (ना.)-गम्मत.

धडा ९.

लौकर (ना.)-मेंढरूं, बकरें
इत्यादिकांचे आंगावरील
ऊबदार केंस.

कडा (ना.)-डोंगराचा तु-
टलेला भाग.

अवघड (वि.)-विकट.

दाढी (ना.)-हनुवटीवरचे
केंस [दाखविणारी.

विशेष (वि.)-अधिक भेद.

वाफ (ना.)-तोंडांतील उ-
ष्ण वारा. [च्छ.

चोखाळ (वि.)-निर्मळ, स्व-

पंदें (ना.)-एका जातीचें
गवत.

सागोती (ना.)-मांस.

गोजिरवाणी (वि.)-देखणी,
सुरेख.

नवल (ना.)-आश्चर्य. [क्लल.

शहाणपणा (भा. ना.)-अ-

धडा १०.

जड (वि.)-मंद.

सुस्त (वि.)-मंद, आळशी.

खडपा (ना.)-सुळका.

योग्यता (भा. ना.)-सामर्थ्य.

ठेवण (ना.)-रचना.

वागणूक (ना.)-चालचर्या.

चपळ (वि.)-सुस्त नव्हे तें,
चलाख.

निसरणें (धा.)-घसरणें.

डगलें (ना.)-अंगरखा.

सखलाद (ना.)-बनात.

कातडें (ना.)-चामडें.

पनीर (ना.)-दूध आटवून
जो खवा करितात तो.

उंची (वि.)-मौल्यवान्.

बनतें (क्रि.)-तयार होतें.

मेहरवानी (ना.)-उपकार.

धडा ११.

गप (ना.)-खोटी बातमी.

डोळे फिरणें (धा.)-खालीं

पाहिल्याबरोबर घेरी येणें.

खोली (ना.)-उंची.
 घाट (ना.)-जमाव, मंडळी.
 सावधगिरी (भा. ना.)-का-
 लजी, दक्षता.
 नेटावा (ना.)-टेंका.
 युक्ति (ना.)-उपाय,
 पारपडलीं (क्रि.)-निभावलीं.
 गत (ना.)-परिणाम, शेवट.
 उपाशीं (क्रि. वि.)-अन्नाशि-
 वाय.
 प्राणास मुकुणें (क्रि.)-मरणें,
 प्राण सोडणें.
 आठवण (ना.)-स्मरण.
 हार मानणें (धा.)-मुकाळ्या-
 नें बसणें, तोटा सोसणें.
 राजी (क्रि. वि.)-खुषी.

धडा १२.

लागवडीस येणें (क्रि.)-पि-
 कास-लागास येणें.
 सरदी (ना.)-थंडी.
 महाग असणें (क्रि.) दर येणें,
 किंमत वाढणें.
 बहुतकरून (क्रि. वि.)-
 फारकरून. [दुस्थान.
 भरतखंड (वि. ना.)-हिं.

आपोआप (क्रि. वि.)-वीं व-
 गैरे न पेरितां, सहज.
 समय (ना.)-हंगाम.
 पर्जन्यकाळ (ना.)-पावसाळा.
 दमट (वि.)-ओलसर.
 गव्हे (ना.)-ओशीं.
 स्वादिष्ट (वि.)-सुवासिक.

धडा १३.

विरळा (क्रि.वि.)-कचिच्.
 प्रत्यक्ष(वि.) (प्रति+अक्ष ह्य०
 डोळा.)-डोळ्यासमोर,सा-
 साधन (ना.)-उपाय. [क्षात्.
 वहमा (ना.)-अंदेशा, संशय.
 वेंटाळलें (क्रि.)-गुंडाळलें.
 वेढा (ना.)-विळखा.
 गच्च (क्रि.वि.)-घड्ड,मजबूत.
 विळ (ना.)-भोंक.

धडा १४.

बहिरी (वि.)-जीस ऐकूं येत
 नाहीं अशी.
 मुकी (वि.)-जीस बोलतां
 येत नाहीं अशी.
 वयांत येणें (धा.)-तारुण्या-
 च्या ऐन भरांत येणें.

नवरी (ना.)-लग्न व्हावया-
ची मुलगी.

नवरा (ना.)-लग्न व्हावया-
चा मुलगा.

उपाध्या (ना.)-धर्मक्रिया चा-
लविणारा भट.

जीव कीं प्राण करीत असे-त्या-
च्यावर ती इतकी ममता

करी कीं ती त्याला आ-
पल्या प्राणापलीकडे स
मजत असे.

मोलकरीण (ना.)-मोल वे-
ऊन घरांतील कामकाज
करणारी बाई.

उद्देश (ना.)-हेतु.

डोकावून (धा.)-आंत डोकें
घालून.

गाढ (वि.)-सुस्त.

ठार मारणें (क्रि.)-जिवें मा-
रणें.

अज्ञाण (वि.)-अशिक्षित.

कुठ्या मनाचें (वि.)-आंतल्या
गांठीचें, कुजक्या मनाचें.

संभव (ना.)-अजमास.

आवाज (ना.)-शब्द.

दचकून (धा.)-घावरून.

मावेना (क्रि.)-राहीना.

पोटांत आनंद मावेना इ०-

अत्यानंद झाला, ह्मणजे
त्या आनंदाच्या उकळ्या
पोटांत न राहतां बाहेर
फुटूं लागतात; यावरून
आनंदभरित होऊन असा
अर्थ.

आशय (ना.)-हेतु.

दुर्दैव (ना.)-कमनशांव.

प्रसाद (ना.)-अनुग्रह, कृपा.

मनोरंजक (वि.)-मनास रि-
झविणारी-आल्हाद दे-
णारी.

धडा १५.

भक्ष्य (वि.)-खाण्यास योग्य.

कंद (ना.)-झाडांचीं मुळें,
कांदे.

शेवाळ (ना.)-पाण्यांत वापर
नसल्यामुळें आंत जी
बारीक हिरवी वनस्पति
उगवते ती.

बुंद (ना.)-लहान फळें ज्यास
हल्लीं सर्वत्र काफी असें
ह्मणतात.

प्रयोजन (ना.)-कारण.
 खोदणें (धा.)-पोखरणें.
 कवच (ना.)-साल.
 मगज (ना.)-गीर.
 रोडगा (ना.)-गव्हाच्या पि-
 ठाचा वाटोळा गोळा
 गांवच्यावर भाजून काढ-
 ला ह्मणजे रोडगा बनतो.
 बुरसणें (धा.)-पदार्थ फार
 दिवस राहिल्याने त्यावर
 जेव्हां पांढरा कापूस ये-
 ऊन विघडतो तेव्हां त्यास
 बुरसणें असें ह्मणतात.
 प्रतिष्ठा (ना.)-योग्यता.
 इष्टमित्र (ना.)-सोयरेधायरे,
 स्नेही इ०.

धडा १६.

चोड (ना.)-माडावरून का.

हलेल्या नारळाची जाड-
 साल. (तिच्या काथ्या-
 करितात.)

करवंटी (ना.)-नरटी.
 गुलाम (ना.)-पैसे घेऊन
 विकलेला मनुष्य.
 आंकडी (ना.)-काठीचा दां-
 डा सरळ असून तिच्या
 शेवटास उहाळी वगैरे
 वांकविण्याकरितां वांकडी
 केलेली असते ती.
 साटी (ना.)-ताटी.
 आंच (ना.)-थोडी उष्णता.
 थैली (ना.)-पोतें.
 वासुंटी (ना.)-मसाळ्याचें
 आटिव दूध.
 तऱ्हेतऱ्हेचा (वि.)-नानाप्र-
 कारचा.

धडा १७. कविता.

मुलांस उपदेश. (अभंग.)

कवितेंतील शब्दार्थ.

अनवाणी (क्रि. वि.)-पायांत
 कांहीं घातल्याशिवाय.
 साक्ष (ना.)-(स+अक्ष.)=

अमुक गोष्ट स्वतः डोळ्यां-
 नीं बघितली याबद्दल
 शपथेवर सांगणें.

जामीन (ना.)-दुसऱ्याचा	जीवेंभावें (ना.)-अंतःकरण-
करार आपण स्वतः पुरा	पूर्वक, भक्तीनें.
करणें.	विद्यावृक्ष (ना.)-विद्या हाच
चित्त (ना.)-अंतःकरण.	कोणी एक वृक्ष.
बोल (ना.)-शब्द.	आयुष्य (ना.)-वय.
कल्याण (ना.)-हित, बरें.	दंडवत (ना.)-नमस्कार.
भजावें (क्रि.)-स्तवन करावें.	चित्तन (ना.)-ध्यान.
वंदावें (क्रि.)-नमस्कार करावा.	

मूळ कविता.

शिबी कोणा देऊं नये ॥ कोणासंगें भांडूं नये ॥ १ ॥
 अनवार्णी चालूं नये ॥ चालतांना धांवूं नये ॥ २ ॥
 खोटी साक्ष देऊं नये ॥ जामिन कोणा होऊं नये ॥ ३ ॥
 दुसऱ्याचें चोरूं नये ॥ खोटें कधीं बोलूं नये ॥ ४ ॥
 गोड फार खाऊं नये ॥ पाहिलें तें मागूं नये ॥ ५ ॥
 चिर्ती धरी जो हे बोल ॥ त्याचें कल्याण होईल ॥ ६ ॥

अन्वयः-पहिल्या पांच ओळींचा अन्वय सारखाच आहे ह्मणून लिहिला नाही. शेवटच्या ओळीचा ' जो हे बोल चिर्ती धरी, त्याचें कल्याण होईल. '

अर्थः-मुलांनो, कोणाला शिबी देऊं नये; व कोणावर रोवर तंटा करूं नये; पायांत जोडा वगैरे कांहीं घातल्या-शिवाय चालूं नये; व चालतांना धांवूं नये; आपणास जें माहित असेल त्याच्या उलट सांगूं नये; व कोणत्याही कामांत दुसऱ्याचा जिमा आपण घेऊं नये; दुसऱ्याची वस्तु त्याला कळविल्यावांचून घेऊं नये; व कधींही खोटें बोलूं नये; गोड पदार्थ फार खाऊं नये; दुसऱ्याच्या हातांत जी

वस्तु दृष्टीस पडेल ती मागण्याचा हट्ट घेऊं नये; जो मुलगा हे वरील उपदेशाचे शब्द ध्यानांत ठेवील त्याचें खचित बरें होईल.

अभंग.

सळाळीं उठोनी देवासी भजावें ॥ गुरुसी वंदावें जीवें भावें ॥ १ ॥
 वडिलांची आज्ञा घेतल्यावांचून ॥ कोठें घरांतून जाऊं नये ॥ २ ॥
 शाळेचीं जातांना मुलांनीं वाटेंत ॥ तमाशा पहात राहूं नये ॥ ३ ॥
 नेमियेल्या वेळीं शाळेमध्ये जावें ॥ चित्त तें ठेवावें विद्येवरी ॥ ४ ॥
 बाळपणीं विद्यावृक्षासि लावावें ॥ तरुणपणीं ध्यावें फळ त्याचें ॥ ५ ॥

अन्वयः—सकाळीं उठोनी देवासी भजावें, जीवें भावें गुरुसी वंदावें; वडिलांची आज्ञा घेतल्यावांचून घरांतून कोठें जाऊं नये. मुलांनीं शाळेचीं जातांना वाटेंत तमाशा पहात राहूं नये. नेमियेल्या वेळीं शाळेमध्ये जावें, विद्येवरी चित्त तें ठेवावें. बाळपणीं विद्यावृक्षासि लावावें, तरुणपणीं त्याचें फळ ध्यावें.

अर्थः—सकाळीं उठून परमेश्वराची प्रार्थना करावी, व मोठ्या प्रीतीनें गुरूला नमस्कार करावा. आई, बाप वगैरे वडील माणसांची परवानगी घेतल्यावांचून मुलांनीं घरांतून कोठेंही बाहेर जाऊं नये. मुलांनीं शाळेंत जातेवेळीं रस्त्यांत खेळ पहात उभें राहूं नये. नेमलेल्या वेळीं शाळेमध्ये जावें, आणि आपलें सर्व लक्ष विद्या शिकण्यावर असू द्यावें. झाड लाविल्यावर मोठेपणीं जशीं त्यास फळें येतात, त्याचप्रमाणें विद्या हेंच कोणी एक झाड तें लावणें झणजे लहानपणीं विद्या शिकणें, व ती शिकून तुम्ही मोठे झालां झणजे त्यापासून तुमच्या विद्यावृद्धीस सन्मान व अन्न

मिळणें, तसेंच द्रव्य वगैरे मिळणें; या रूपानें फळें येतील तीं तुम्ही घ्यावीं.

अभंग तुकारामाचे.

भातां तरी पुढें हाचि उपदेश ॥ नका करूं नाश आयुष्याचा ॥१॥
सकळांच्या पायां माझे वंडवत ॥ आपुलालें चित्त शुद्ध करा ॥२॥
हित तें करावें देवाचें चिंतन ॥ करूनियां मन शुद्ध भावें ॥ ३ ॥
तुका झणे हित होय तो व्यापार ॥ करा काय फार शिकवावें ॥४॥

अन्वयः—आतां तरी पुढें आयुष्याचा नाश करूं नका हाचि उपदेश; माझे वंडवत सकळांच्या पायां, आपुलालें चित्त शुद्ध करा; मन शुद्ध भावें करूनियां देवाचें चिंतन करावें तें हित; तुका झणे, हित होय तो व्यापार करा, फार काय शिकवावें.

अर्थः—अहो, आजपर्यंत आयुष्य व्यर्थ गेलें तें गेलें, परंतु यापुढें तरी आपलें वय व्यर्थ घालवूं नका, हाच उपदेश मला तुम्हांस करावयाचा आहे. मी सर्वांचे पायांवर डोई ठेवून विनंती करितों कीं, आपलें मन शुद्ध करा. मन शुद्ध करून भक्तीनें देवाचें ध्यान करावें हेंच आपलें हित आहे. तुकाराम झणतात, ज्या धंद्यांत आपलें हित आहे तोच धंदा करा, यापेक्षां फार काय शिकवावें ?

टीपाः—१ 'मन शुद्ध करणें' झणजे, दुसऱ्याचें अनहित करणें, मनांत राग येऊं देणें, दुसऱ्याचें द्रव्य हरण करणें, इत्यादि मनातील वाईट विचार राकून देणें हें होय. २ तुकारामाचे मनांत 'परमार्थ साधन करून आपलें हित करून घेणें' हाच 'व्यापार' या शब्दाचा अर्थ असावा असें दिसतें.

धडा १८.

- वर्ण (ना.)-रंग.
 मूळचे (वि.)-पूर्वीचे, पहिले.
 झोंपडी (ना.)-लहान घर,
 खोपटी.
 हरण (ना.)-एक जातीचे
 कोमल व अति चपल ज-
 नावर. हरणाचे पाय फा-
 रच बारीक असतात.
 टांगून ठेवणे (क्रि.)-लें-
 वत ठेवणे.
 माग (ना.)-शोध, पत्ता.
 पाठलाग (ना.)-शोध ला-
 वण्याकरितां पाठीस ला-
 गणे.
 टेंगणा (वि.)-खुजा.
 वर्णन केलें (क्रि.)-अमुक
 अमुक प्रकारचा आहे ह्म-
 णून सांगितलें.
 वारकाईनें (क्रि. वि.)-वा-
 रीकपणानें.
 प्रत्युत्तर (ना.)-(प्रति+उ-
 त्तर)=उलट जबाब.
 रास (ना.)-ढींग.
 गुंतला (धा.)-अडकला,
 निमस झाला.

लांडा (वि.)-ज्याला शें-
 पटी नाही तो.

धडा १९.

- प्रकार (ना.)-जाती.
 फुलं लागणें (धा.)-फुलें
 येऊं लागणें.
 तुरट (वि.)-धड गोड नाही
 व धड आंबटही नाही;
 या दोहोंचे मधची चव.
 अस्सल (वि.)-उत्तम.
 पौष्टिक (वि.)-आंगांत शक्ति
 आणणारे, पुष्टिकारक.
 स्वच्छता (भा. ना.)-नि-
 र्मलता. मलिन नसणें.
 बळकट (वि.)-मजबूत.

धडा २०.

- आसमंतात् (क्रि. वि.)-आ-
 सपास, सभोंवतीं.
 नरम (वि.)-मऊ.
 चोळली (क्रि.)-घांसली.
 कठीण (वि.)-टणक.
 जंत (ना.)-फार गोड खा-
 ल्यानें पोटांत एक प्रका-
 रचे किडे उत्पन्न होतात;

ते बहुतकरून लहान मुलांच्या पोटांतच फार होतात.

तद्देशीय (वि.)-(तत्+देशीय)=त्या देशातील.

थड्या (ना.)-मस्करी, विनोद.

भक्षिली (क्रि.)-खाली.

उचित (क्रि.वि.)-योग्य.

हरएक (वि.)-प्रत्येक.

हवा (ना.)-ऋतुमान.

धडा २१.

हारीनें (ना.)-ओळीनें, रांगेनें.

तंतु (ना.)-दोर, तारा.

खुडून (धा.)-तोडून. [वान.

उंची (वि.)-अत्युत्तम, मोल-

विघडते (क्रि.)-नासते.

कोंव (ना.)-मोड.

सुवास (ना.)-(सु+वास)

सु=चांगला व वास=गंध;

ह्मणून 'चांगला गंध.'

खोड (ना.)-तुकडा, करवा.

नीटनेटकीं (वि.)-आवड-

धोवड न दिसत अशीं;

सारखीं.

वजन (ना.)-जडपणा.

करंडे (ना.)-डबे.

उगाळून (धा.)-वांसून.

प्रेते (ना.)-मडीं.

गुण येणे (क्रि.)-बरे होणे.

धडा २२.

मानवी (वि.)-मनुष्याचे.

संबंध (ना.)-नाते.

आवडती (वि.)-प्रियकर.

चौक (ना.)-जेथे चार रस्ते

मिळतात ती जागा, चवाठा.

गांठ पडते (क्रि.)-भेट होते.

चावडी (ना.)-पोलिसाचे

ठाणे, चौकी.

प्रसंग (ना.)-वेळ.

स्थळ (ना.)-जागा.

बोली (ना.)-भाषा. [एकी.

एकोपा (ना.)-एकमत,

युद्ध (ना.)-लढाई.

सला (ना.)-मैत्री, तह.

वारुळ (ना.)-मुंग्यांचे घर.

गजवजणे (क्रि.)-दणदणणे.

कडाका (ना.)-कहर, फार

थंडी.

निवारण (ना.)-संरक्षण.

द्राक्षारस (ना.)-द्राक्षांचा

अर्क-हा अर्क दारूप्रमाणें

किंचित् गुंगी आणणारा

आहे. [देशांतील बायको.

हवशीण (वि. ना.)-हवशी

झुरत-(धा.)-झिजत, दुःख

कंठीत.

बंदांतून (ना.)-बंदीशालें-

तून, तुहंगांतून.

धांवा (ना.)-हाक मारणें,

स्तुति करणें.

कान देणें (क्रि.)-लक्ष देणें.

सार्वभौम राजा (ना.)-सार्व-

भौम ह्यणजे सर्व पृथ्वीचा

राजा ह्य० राज्य करणा-

रा; यावरून सर्व पृथ्वीवर

राज्य करणारा असा अर्थ.

वरचढ (वि.)-श्रेष्ठ.

शेखी मिरवणें (धा.)-डौल

मारणें, आढ्यता आणणें.

धडा २३.

न्याय (ना.)-इनसाफ.

चातुर्य (भा. ना.)-शहाण-

पण.

सोवती (ना.)-मित्र, सहेली.

लोटल्यावर (धा.)-गेल्यावर.

आढेवेढे (ना.)-हरकती.

निरुपाय (क्रि. वि.)-निर्+

उपाय)=नाइलाज.

ऐवज (ना.)-पैका वगैरे जें

त्यानें ठेविलें होतें तें.

ठेव (ना.)-अनामत ठेवले-

ला ऐवज. [अडचणी.

हरकती (ना.)-आढेवेढे,

न्यायाधीश (ना.)-(न्याय+

अधीश)=इनसाफ करणारा.

फिर्याद केली (क्रि.)-दाद

मागितली.

मजकूर (ना.)-हकीकत.

निरपराधी (वि.)-(निर्+अ-

पराधी)=निर्दोषी, अप-

राधरहित.

करार (ना.)-ठराव.

कुंठित (क्रि. वि.)-लज्जित

होऊन जास्ती बोल-

ण्याचा मार्ग बंद होणें

-स्तब्ध रहाणें.

धडा २४.

सत्य (ना.)-खरी गोष्ट.

- ओघानें (ना.)-सहजगद्गी, पक्कें (क्रि. वि.)-खाचित.
- क्रमानें.
- भेद (ना.)-भिन्नपणा. लौकिक(ना.)-लोकांत मान-
मान्यता, कीर्ति, ख्याति.
- उदाहरणें (ना.)-दाखले, आस(ना.)-संबंधी,नातलग.
- दृष्टांत. बुद्धिभेद करणें (धा.)-वाईट
बुद्धि शिकवूं लागणें.
- स्पष्ट (क्रि.)-उघड. लक्षावधि (वि.)-(लक्ष+अ-
वधि)=लाखों.
- धार्मिक(वि.)-धर्म करणारा. तळीराम गार करणें-आपलें
घर भरणें.
- वचन पाळणें (धा.)-बोल-
लेलें खरें करून दा-
खविणें.
- त्याग करणें (धा.)-सोडून दुराचार(ना.)-(दुर्+आचा-
र)=वाईट चाल.
- सारांश (ना.)-तात्पर्य. विश्वासघात (ना.)-एखा-
द्याला तुझे काम करीन
गुजराथ (वि. ना.)-हा प्रांत असा विश्वास देऊन आ-
मुंबई इलाख्याचे पश्चिमे-
स आहे. [प्रख्यात. यतवेळीं त्याला फसविणें.
- नामांकित (वि.)-कीर्तिमान्, नरक (ना.)-वाईट लोक.
- मुनीम (ना.)-पेढीवरील सर्व ठकविणें (क्रि.)-फसविणें.
- कामकाज पहाणारा, दि- निंदकर्म (ना.)-ज्याच्यावि-
वाण. षयीं लोक निंदा कर-
सावकार (ना.)-जो लोकांस तील असें काम.
- कर्जाऊ पैसे देतो तो. सहसा (क्रि.वि.)-एकाएकीं.
- पेढी (ना.)-दुकान. निषेध (ना.)-धिकार.

धडा २५.

ईश्वराचें महत्त्व.

कवितेंतील शब्दार्थ.

महत्त्व (भा. ना.)-थोरपणा, मोठेपणा. [नुवाद.	सकरुणा (ना.)-करुणेस- हित, ज्याच्या पोटांत दया आहे तो.
स्तुति (ना.)-प्रशंसा, गुणा- नर (ना.)-मनुष्य.	कोप (ना.)-राग, अवकृपा.
पात्र (क्रि. वि.)-योग्य.	करुणस्वर (ना.)-दीनवाणी.
ध्वनि (ना.)-आवाज, शब्द.	विनवणें (क्रि.)-प्रार्थना क- रणें.
परिसर्तो (क्रि.)-ऐकतो.	त्राता (ना.)-रक्षण करणारा.
पद (ना.)-पाय.	हरी (वि. ना.)-ईश्वराचें नांव.
रस (ना.)-गोडी.	जगत्सर्ग (ना.)-(जगत्+ सर्ग=उत्पत्ति.) जगाची उत्पत्ति करणारा. [णारा.
वाचा (ना.)-वाणी. [रचें.	संहारकारक (ना.)-नाश कर- संक्रट (ना.)-अरिष्ट, विघ्न.
बहुसाळ (वि.)-नानाप्रका- फिरोनि (क्रि. वि.)-पुनः.	दुरी (वि.)-लांब. [कर.
सत्ता (ना.)-हुकूम, आज्ञा.	मुक्त करीं (क्रि.)-सुटका झडकर (क्रि. वि.)-लवकर.
बळ (ना.)-जोर.	काम (ना.)-इच्छा.
नभ (ना.)-आकाश.	क्रोधादिक (ना.)-(क्रोध+ आदिक)=क्रोध आदिकरून.
तरुलता (ना.)-झाडें आणि वेली इ०.	पीडणें (क्रि.)-त्रास देणें.
वर्षाव (ना.)-वृष्टि.	अंतरीं (ना.)-अंतःकरणांत, आंतले आंत.
समृद्धि (ना.)-(सम्+ऋद्धि) =विपुलता.	
सर्वज्ञ (ना.)-(सर्व+ज्ञ=जा- णणारा.) प्रत्येक वस्तु जाणणारा.	

मूळ कविता.

स्तुती करावी परमेश्वराची ॥ करूं नये व्यर्थ कधीं नराची ॥
स्तुतीस कीं ईश्वर पात्र होतो ॥ तसा तिला मानव काय होतो ॥१॥

अन्वयः—परमेश्वराची स्तुती करावी; व्यर्थ नराची कधीं करूं नये. कीं, हो, ईश्वर स्तुतीस पात्र, तसा तिला तो मानव होतो काय ?

अर्थः—आपण नेहमीं परमेश्वराचें चिंतन करून त्याची प्रार्थना करावी; मनुष्याची प्रार्थना केल्यानें कांहींएक मिळणार नाहीं, यास्तव ती कधींही करूं नये. कारण, अहो, ज्याप्रमाणें परमेश्वर स्तुति करून घेण्यास लायक आहे त्याप्रमाणें मनुष्य आहे काय ?

टीपाः—१ परमेश्वर स्तुति करून घेण्यास कां लायक आहे हें पुढील दोन श्लोकांवरून समजेल. वरील श्लोकांत 'स्तुति' याचा अर्थ फक्त 'गुणांची प्रशंसा करणें' असा नाही. तर 'गुणांचें उच्चारण करून त्या द्वारानें आपलें हित होण्यासाठीं विनंति करणें' असा आहे. अमुक मुलगा चांगला बुद्धिवान् आहे झणून त्याच्या गुणांची 'स्तुति' करणें हें निराळें व परमेश्वराची स्तुति करणें हें निराळें. २ 'कीं' याचा अर्थ 'कारण' कवितेंत 'कारण' या शब्दावद्दल त्याचा संक्षेप 'कीं' हा शब्द घालतात. गद्यांत बहुतकरून 'कीं' हा शब्द 'कारण' या अर्थीं येत नाही. जसें, 'तो झणाला कीं मी जाईन.'—'कीं' हें व्याकरणांत उभयान्वयी अव्यय असें समजावें. ३ कवितेंत फक्त 'हो' हा शब्द 'अहो' याचा संक्षेप आहे. गद्यांत 'हो' अथवा 'होय,' हें क्रियापद जाणावें.

डोळ्यांनीं बघतो ध्वनी परिसतो कानीं पदीं चालतो ॥

जिंहेनें रस चाखतो मधुरही वाचे अशी बोलतो ॥

हातांनीं बहुसाळ काम करितो विश्रांतिही घ्यावया ॥

घेतो झोंप सुखें फिरोनि उठतो ही ईश्वराची दया ॥ २ ॥

अन्वयः—[आह्मी] डोळ्यांनीं बघतो, कानीं ध्वनी परिसतो, पदीं चालतो, जिंहेनें रस चाखतो, वाचे मधुरही

बोलतों, हातांनीं बहुसाल काम करितों; विश्रांतिही ध्यावया सुखें झोंप घेतों, फिरोनि उठतों ही ईश्वराची दया.

अर्थः—आपण आपल्या डोळ्यांनीं पाहतीं; कानांनीं शब्द ऐकतों; पायांनीं चालतों; जिभेनें पदार्थाची चव घेतों; वाणीनें (तोंडानें) कानाला गोड लागणारे शब्द बोलतों; हातांनीं नानाप्रकारचीं कामें करितों; श्रम केल्या-नंतर ते श्रम वाटून नयेत ह्मणून मोठ्या आनंदानें झोंप घेतों व पुनः [निजून] उठतों. ही सर्व परमेश्वराची आपणांवर मोठी कृपा आहे.

टीपाः—१ वरील श्लोकांत निरनिराळ्या इंद्रियांचीं निरनिराळीं कामें सांगितलीं आहेत. 'कानीं,' व 'पदीं' हे शब्द तृतीयेचा अनेकवचनी प्रत्यय 'ई' हा लागून झाले आहेत. व 'वाचे' व 'सुखें' हे शब्द तृतीयेचा एकवचनी प्रत्यय 'ए' हा लागून झाले आहेत. २ 'ही' ह्या अक्षराला ह्या श्लोकांत काहीं अर्थ आहे असें दिसत नाहीं.

सत्तेनें प्रभुच्याच सूर्य उगवे त्याच्याचि सत्ताबळें ॥
 वारा वाहतसे नभीं तरुलता देतात पुष्पें फळें ॥
 पाण्याचा करितात मेघ समर्थी वर्षाव भूमीवरी ॥
 देते धान्य समृद्धि भूमि अवधी त्याचीच सत्ता खरी ॥३॥

अन्वयः—प्रभुच्याच सत्तेनें सूर्य उगवे, त्याच्याचि सत्ताबळें नभीं वारा वाहतसे, तरुलता पुष्पें फळें देतात, समर्थी मेघ भूमीवरी पाण्याचा वर्षाव करितात, भूमि धान्य समृद्धि देते, अवधी त्याचीच सत्ता खरी.

अर्थः—ईश्वराच्या हुकुमानेंच दररोज सकाळीं सूर्य उगवतो, त्याच्याच अधिकारानें आकाशांत वारा वाहतो, झाडें व वेली यांस फुलें व फळें धरतात, योग्य वेळीं (हंगामाचे सुमारास) ढग पृथ्वीवर पाण्याची वृष्टि करितात (पाऊस

पडसो), व पाऊस पडल्यामुळे जमिनीत पीक चांगले येऊन धान्याची विपुलता होते, हे सर्व त्याच्याच अधिकाराने होते.

टीपा:—१ तृतीया. २ सप्तमी. ३ धान्यसमुद्धि= 'धान्याची समृद्धि' प्रत्येक घरात बाप किंवा जो कोणी वडील मनुष्य भसेल तो व्यापमाणें घरातील मुलेंबाळें, चाकरमाणसें इत्यादिकांवर भंमल चालवून त्यांच्याकडून संसारातील सर्व कामें करवितो, किंवा सरकार भाषल्या कामगारांवर भंमल करून त्यांकडून राज्याचीं सर्व कामें करवितें, व्यापमाणेंच ईश्वर हा सर्व वस्तूंवर भंमल चालवितो.

ईश्वरास प्रार्थना.

सर्वज्ञा परमेश्वरा सकरुणा बापा दयासागरा ॥
आह्मी अज्ञ मुलें तुझीं सकलही तूं बाप होशी खरा ॥
केला कां इतका आह्मांवरि तुवां देवा असा क्रोप हा ॥
हे आह्मी करुणस्वरें विनवितीं आह्मांकडे तूं पहा ॥ ४ ॥

अन्वय:—सर्वज्ञा, सकरुणा, दयासागरा, बापा परमेश्वरा, आह्मी सकलही तुझीं अज्ञ मुलें, तूं खरा बाप होशी. देवा, तुवां आह्मांवरि असा हा इतका क्रोप कां केला? हे आह्मी करुणस्वरें विनवितीं, तूं आह्मांकडे पहा.

अर्थ:—हे बापा परमेश्वरा, तूं जगांतील प्रत्येक गोष्ट जाणणारा, गरिबाचा कळवळा घेणारा, व दयेचा केवळ समुद्रच असा आहेस; आह्मी सर्व मनुष्ये तुझीं अज्ञान मुलें आहों व तूं आह्मां सर्वांचा खरोखर बाप आहेस. देवा, तूं आह्मांवर हा इतका राग कां धरिलास? आह्मी मोठ्या दीनवाणीनें तुझी प्रार्थना करितों. या आमच्या प्रार्थनेकडे पहा व आह्मांवर राग धरूं नकोस.

टीपा:—१ तुवां—तूं (तृतीया), २ परमेश्वर हा खरोखर सर्व वस्तूंचा उद्वेगकर्ता आहे, व ह्मणूनच त्याचा व भाषला संबंध 'बाप व मुलें' हा आहे.

पद.

त्राता तूंच हरी ॥ अह्नांला त्राता तूंच हरी ॥ धृ० ॥
अंत नको बघुं अमुचा आतां ॥ धांव घेई लवकरी ॥ १ ॥
जगत्सर्ग संहारकारका ॥ अतां नको धरुं दुरी ॥ २ ॥
सर्व संकटापासुनि देवा ॥ मुक्त करीं झडकरी ॥ ३ ॥
कामक्रोधादिक हे शत्रू ॥ पीडिति बड अंतरीं ॥ ४ ॥

अन्वयः—हरी, तूंच त्राता, अह्नांला तूंच त्राता. आतां अमुचा अंत बघुं नको, लवकरी धांव घेई. जगत्सर्ग संहारकारका, अतां दुरी धरुं नको. देवा, सर्व संकटापासुनि झडकरी मुक्त करीं. कामक्रोधादिक हे शत्रू अंतरीं बहु पीडिति.

अर्थः—हे हरी (परमेश्वरा), आमचें संरक्षण करून या संसारापासून सोडविणारा तूंच आहेस. आतां आमचा परिणाम बघू नकोस, लवकर धांवत ये. जगाची उत्पत्ति व नाश करणाऱ्या देवा, आतां आह्नांला तुजपासून लांव सोडू नको. देवा, सर्व संकटांतून आह्नांला लवकर सोडीव. काण, काम, क्रोध, वगैरे हे सहा शत्रु अंतःकरणाला फार पीडा देत आहेत.

टीपाः—१ संसार याचा अर्थ ' बायको, मुलेंवाळें, इत्यादि प्रपंच व त्या प्रपंचांतिल सर्व प्रकारचीं दुःखें; ' यांतून पार पडून ईश्वरप्राप्तीचा जो उत्तम मार्ग त्याला साधन ' परमेश्वराची भक्ति व प्रार्थना ' हेंच आहे अशी भावणांत समजून आहे व याचेंच नांव ' तारणें; ' झणूनच परमेश्वरास ' त्राता ' असें झटलें आहे.

२ परमेश्वर हा सर्व वस्तूंना उत्पन्न करितो व त्यांचा नाशही करितो. प्राणी, वनस्पति इत्यादि जन्मास येतात व मरतात हें लक्षांत आणिलें असतां परमेश्वरास जें वरील विशेषण दिलें आहे तें वरोबर आहे असें कळून येईल.

३ काम, क्रोध, मद, मत्सर, दंभ व लोभ हे सहा शत्रु होत. यांना शत्रु झणण्याचें कारण, मनुष्याच्या नाशाला हेच साधनीभूत होतात.

हे सहा दुर्गुण जर आंगीं असते तर परमेश्वराची प्राप्ति होत नाही. 'काम'—परस्त्रीविषयीं मनांत इच्छा उत्पन्न होणे. 'क्रोध'—मनांत राग असणे. 'मद'—गर्व करणे. 'मत्सर'—दुसऱ्याचे चांगले पाहून त्याच्याविषयीं मनांत वाईट बुद्धि येणे (हेवा करणे). 'दंभ'—दोंग करणे. जसें, अंगांत विद्वत्ता नसता उर्गाच विद्येची वढाई मारणे; किंवा अंगाला भस्म लावून गळ्यांत रुद्राक्षाच्या माळा घालून साभूची नसता आत्मता भाणणे इत्यादि. 'लोभ'—द्रव्याचा हावरेपणा असणे. संसारांत गुंतलेल्या मनुष्याचे अंगीं प्रायः हे सर्व दुर्गुण वसतात झणूनच संसाराला वाईट असें झटले आहे.

धडा २६.

सहल करणे (धा.)—मौजेने
फिरावयास जाणे.

लादलेलीं (धा.)—भाराने
वांकलेलीं.

पाड (ना.)—पिकण्याचा वेळ.

कोतवाल (ना.)—चोरी, खून
वगैरे गुन्हे पकडणारा
अंमलदार.

पचले (क्रि.)—जिरले.

पस्तावा (ना.)—वाईट गोष्ट
केल्याबद्दल मागून विचार
होतो तो. पश्चात्ताप.

उतावळी (ना.)—त्वरा, घाई.

कुंपण (ना.)—कांटेरी वई,
आवार. [राहून.

आडून (धा.)—आड दडून

अलगलेले (धा.)—पिकून
गळ्यावयास झालेले.

धडा २७.

इंद्रिये (ना.)—नाक, डोळे,
कान इत्यादि.

स्पर्श (ना.)—शिवणे.

चव (ना.)—रुचि, गोडी.

हुंगणे (क्रि.)—वास घेणे.

धर्म (ना.)—गुण.

देणगी (ना.)—दिलेली वस्तु.

धुरांडीं (ना.)—धूर जाण्या.

साठीं राखलेलीं भोंकें.

परवानगी (ना.)—मोकळीक.

हुकूमबंदा (वि.)—हुकुमाने वा-

धून टाकलेला. [णे, सुकणे.

कोमेजणे (क्रि.)—टवटवी जा.

धडा २८.

जनरल (ना.)-सैन्यावरील
मुख्य अधिकारी.

कुन्हाड कशी चालते-कुन्हा-
डीला धार कशी आहे
ते पाहणे.

हाणणे (धा.)-घाव मारणे.

जायवंदी (क्रि. वि.)-कामां-
तून गेलेला, निरूपयोगी
झालेला.

चौकशी (ना.)-विचारपूस.

गोंधळला (क्रि.)-गडबड-
ला, नीट सांगता ये-
ईना.

गहिंवर येणे (क्रि.)-प्रेमाने
कंठ दाटणे.

आवेश (ना.)-स्फुरण.

बाहु (ना.)-दंड, भुज.

धडा २९.

दिवाणखाना (ना.)-बैठकी-
ची जागा.

ढकलिलें (क्रि.)-लोटिलें.

आळ (ना.)-कुभाड.

बळें (क्रि. वि.)-मुद्दाम, जा-
णूनबुजून.

याची वाट काय ?-आतां पुढें
कसें करावें ? याची तोड
कशी काय ?

भाव (ना.)-अर्थ.

जाणो आपण त्या गांवचेच
नव्हे-जसें काय आपणां-
स त्या गोष्टीविषयीं कां-
हींच माहीत नाहीं.

मसलत (ना.)-युक्ति.

नाकबूल (क्रि. वि.)-खरी गो-
ष्ट न कळविणे.

अमळ (क्रि. वि.)-थोडा,
किंचित्.

मुक्याचें व्रत घेतलें आहे-
बोलावयाचें नाहीं असा
निश्चय केला आहे कीं
काय ?

हुंदका (ना.)-लोट.

खोडी (ना.)-कळ.

स्वस्थ असा-काळजी करूं
नका.

तर बरीक-तर मात्र.

धडा ३०.

यात्रा (ना.)-जत्रा. [येणे.
रमणे (धा.)-खेळत खेळत

वर्गणी (ना.)-हिसेरशी.
 गरज (ना.)-जरूरी.
 फळ (ना.)-नफा.
 संवय (ना.)-चटक.
 अंतर (ना.)-भेद.

धडा ३१.

शोषून घेणें (धा.)-ओढून घेणें.
 खोड (ना.)-झाडाचा मधला जुनट भाग.
 टवटवी(ना.)-प्रफुल्लितपणा, तजेला.
 देंठ (ना.)-कोंव. [झाड.
 रोप (ना.)-अगदीं लहान दम (ना.)-अवकाश, धीर.
 बारीक दृष्ट (ना.)-सूक्ष्म नजर.

धडा ३२.

कसबा (ना.)-ज्या ठिकाणी सरकारचें ठाणें असतें असा तालुक्याचा मोठा भाग.
 कलम (ना.)-आंब्याची डाहाळी कापून ती दुस-

ज्या आंब्याच्या रोप्याला सारखी बांधतात. ती जगल्यावर तो रोपा छाटून टाकतात. ती डाहाळी मोठी झाल्यावर त्याचें कलमी झाड होतें.

हर्ष (ना.)-आनंद. [रणारा.
 विचारवंत (वि.)-मनन कतरतूद (ना.)-तजवीज.
 विरघळला (क्रि.)-पाणी झालें.
 हिरमुसलें (वि.)-वाईट.
 हावरेपणा (भा. ना.)-जें तें हेंवें असें ह्यणणें.
 अधाशीपणा (भा. ना.)-खादाडपणा.
 पुरवतें (क्रि.)-पतकरतें.
 आग (ना.)-काहिली. [ठून.
 निसटून (धा.)-निघून, उ-
 आसवें(ना.)-आनंदानें किंवा दुःखानें येणारें डोळ्यांतील पाणी; अश्रु.
 पाण्यानें भरून आले-अत्यानंद किंवा अति दुःख झालें ह्यणजे मनुष्याचे डोळे पाण्यानें भरून येतात.

धडा ३३.

विद्येची प्रशंसा.

कवितेतील शब्दार्थ.

प्रशंसा (ना.)-स्तुति.
 दिधलें (क्रि.)-दिलें.
 भूषण (ना.)-शोभा, अलं-
 कार.
 व्यर्थ (क्रि. वि.)-फुकट.
 हेम (ना.)-सोने.
 खर (ना.)-गाढव.
 मकड (ना.)-माकड.
 किमर्थ (क्रि. वि.)-(किम्
 +अर्थ)=कशाला.
 विधि (ना.)-ब्रह्मदेव.
 निर्विद्य (ना.)-(निर् + विद्य)
 =अविद्वान्.
 गौरव (ना.)-महत्त्व.
 येथें (क्रि. वि.)-या (मृ-
 त्यु) लोकीं.

नाक (ना.)-स्वर्गलोक.
 विद्याहीन-(विद्या+हीन=न-
 सणें)-ज्याला विद्या नाही
 असा; अविद्वान्.
 इहलोक (ना.)-हा (मृत्यु)
 लोक.
 परलोक (ना.)-दुसरा (स्व-
 र्ग) लोक.
 वरवी (वि.)-चांगली.
 वरवी (क्रि.)-अंगिकारावी.
 दुर्दशा (ना.)-वाईट स्थिति.
 कथितों (क्रि.)-सांगतों.
 संपादणें (क्रि.)-मिळवणें.
 संतत (क्रि. वि.)-निरंतर,
 नेहमीं.
 लोट (ना.)-मोठा प्रवाह.

मूळ कविता.

आर्या.

सर्व धनाहुनि विद्या, धन याची योग्यता असे मोठी ॥
 दिधल्यावांचुन कोणी, मिळवीन हणेल गोष्टि हे खोटी ॥ १ ॥
 अन्वय-सर्व धनाहुनि विद्या-धन याची योग्यता मोठी

असे; दिंधल्यावांचुन कोणी मिळवीन ह्मणेल हे खोटी गोष्टि.

अर्थ:-संपत्ति ह्मणून जितक्या प्रकारची आहे, त्या सर्वांपेक्षां विद्यारूपी संपत्तीची योग्यता मोठी आहे. कारण, इतर संपत्ति आपल्या स्वतःला पैदा करितां येते, परंतु विद्या दुसऱ्यानें शिकविल्याशिवाय मी ती शिकेन असें जर कोणी ह्मणेल, तर तें त्याचें बोलणें निवळ खोटें आहे.

टीप:-१ जमीन सुपीक असते, परंतु ब्याप्रमाणें मनुष्यानें तिची लागवड केल्याशिवाय व तीत पाऊस पडल्याशिवाय पीक येत नाहीं, त्याच-प्रमाणें परमेश्वरानें मनुष्याला बुद्धि दिली आहे परंतु तिला मार्गास लावून देणारा कोणी तरी पाहिजे. त्याशिवाय बुद्धीचा काहीं एक उपयोग नाहीं.

विद्याचि भूषण नरा, व्यर्थ अलंकार रत्न हेमाचे ॥

भूषविले खर मर्कट, भूषणभारेंहि काय कामाचे ॥ २ ॥

अन्वय:-नरा* विद्याचि भूषण, रत्न हेमाचे अलंकारें व्यर्थ; भूषणभारेंहि भूषविले खर मर्कट काय कामाचे.

अर्थ:-मनुष्याला विद्या असणें हीच शोभा देणारी वस्तु आहे; विद्या नसली तर रत्नाचे व सोन्याचे दागिने घातले तरी ते व्यर्थ आहेत; ह्मणजे त्यांपासून त्यास कांहीं-एक शोभा येत नाहीं. अलंकाराच्या ओझ्यानें (पुष्कळ अलंकार घालून) चांगलें दिसणारें गाढव व माकड यांपासून काय उपयोग आहे ? अर्थात् कांहींएक नाहीं.

टीप:-* या आर्थेंत विद्या नसलेल्या मनुष्याची गाढवाची व माकडाची तुलना केली आहे. ब्याप्रमाणें गाढव चांगल्या कामीं निरूपयोगी, त्याप्रमाणेंच विद्या नसलेलें मनुष्य निरूपयोगी हें येथें दाखविलें आहे. १ 'विद्या' हीच मनुष्यास अलंकाराचे जागी आहे असं ह्मणण्याचें कारण, जो मनुष्य विद्वान् आहे त्याला सर्व लोक मान

देतात व तो सवोस पूड्य होतो. राजाला जितका मान देतात त्याच्यापेक्षा देखील विद्वान् मनुष्याला जास्ती मान देतात. लोक खंडाभर दाग-दागिने घालून मिरवितात याचें खरें कारण झटलें ह्मणजे दुसऱ्यांनीं आपणांस श्रामंत ह्मणावें व आपणांस मान द्यावा, परंतु नुसत्या विद्येनें जर इतका मान मिळतो आहे तर दागिन्यांचें तिचेपुढें केवढें तें तेज पडणार ! २ विद्या नसून जर दागिने घातले तर दागिने घालणारालाच काय आनंद होईल तोच. लोक त्याची वाहवा कधींही करणार नाहीत व त्यांपासून त्यास कधींही आनंद होणार नाही, दुसरे, दागिने चोरसि जाण्याची भीति आहे, तशीं भीति विद्येस नाही, याचकरितां दागिने 'व्यर्थ' असें झटलें आहे.* 'नरा'—नराला (चनुऱ्यां विभाक्ते.)

विद्या नाही ज्याला, तो नर जीवंत असूनही मेला ॥
केला किमर्थ विधिनें, ह्मणती जन्मूनही फुकट गेला ॥ ३ ॥

अन्वयः—ज्याला विद्या नाही, तो नर जीवंत असूनही मेला; विधिनें किमर्थ केला, जन्मूनही फुकट गेला, ह्मणती.

अर्थः—ज्या मनुष्याला विद्या येत नाही तो जीवंत असून मेल्याप्रमाणेंच समजावयाचा. त्याला ब्रह्मदेवानें कशाकरितां जन्मास घातलें ? कारण तो जन्मास येऊन व्यर्थ किंही गेला ! असें लोक हळहळतात.

टीपः—१ वस्तु एकदां लयास गेली ह्मणजे तिच्यापासून जसा काहीं-एक उपयोग घडण्याचा संभव नाही त्याप्रमाणें ज्या मनुष्याला विद्या नाही तो काहीं उपयोगाचा नाही. त्याला कोणी कुत्रें देखील विचारित नाही. तेंही अशा मनुष्याच्या जिवंत असण्यांत व मरण्यांत भेद तो कोणता ? जन्म देऊन, पुनः याच्या पालनपोषणाचा आईबापांस व्यर्थ श्रम ! 'जीवंत' या शब्दांत 'जी' दीर्घ आहे ती 'स्व' 'जि' असली पाहिजे; परंतु कवितेंत गण जमण्याकरितां तसें करणें अशुद्ध नाही.

निर्विद्य नराहुन बड, खर कामा येतसे मनुष्याला ॥
खाद्या काळ भुईला, भार असें निदितात जन त्याला ॥४॥

अन्वयः—निर्विद्य नराहुन मनुष्याला खर बहु कामा

येतसे. जन त्याला 'खाया काळ, भुईला भार' असे निंदितात.

अर्थ:-ज्याला विद्या येत नाही अशा मनुष्यापेक्षा लोकांस गाढव पुष्कळ कामीं (जसे माती वाहणे इ०) उपयोगी पडतो. 'खायाला काळ व जमिनीला मात्र ओझे' अशा प्रकारचा हा आहे अशी लोक त्याची निंदा करितात.

टीप:-'खायाला काळ व भुईला भार' ही ह्मण प्रचारांत फार भाडळते. इचा अर्थ असा दिसतो. 'खायाला काळ' ज्याप्रमाणे 'काळ' (= 'यम', 'राक्षस') सर्वांस वकावक खाऊन टाकितो त्याप्रमाणे ज्याचे खाणे, व 'भुईला भार' ह्मणजे, जमिनीला मात्र विनाकारण ओझे. कारण निरुपयोगी माणसे आपल्या पदरीं असलीं ह्मणजे त्यांचे जसे आपणांस ओझे वाटते तसे जमिनीलाही वाटते. यासा खीच दुसरी ह्मण 'आयत्या पिठावर रांगोळ्या भोढणारा' ही दिसते.

विद्या फळ देते तें, कोणाच्यानेहि देववेना कीं ॥

विद्यायोगें* गौरव येथें तैसाच होतसे नाकीं ॥ ५ ॥

अन्वय:-विद्या फळ देते, तें कोणाच्यानेहि देववेना. कीं, विद्यायोगें येथें तैसाच नाकीं गौरव होतसे.

अर्थ:-विद्येपासून जें फळ प्राप्त होतें, तें दुसऱ्या कोणाच्यानेही देववणार नाही. कसें तें पहा. आपणांस विद्या येत असली तर येथें ह्मणजे या मृत्युलोकीं व तसेंच स्वर्गलोकीं मान मिळतो.

टीप:-१ 'विद्येपासून फळ' यावर अडा १७ अंभंग पहा. २ मृत्युलोक, स्वर्गलोक व पाताळलोक असे तीन लोक आहेत अशी कल्पना आहे. आपण हल्ली राहतों हा मृत्युलोक. व परमेश्वराचे जें उच्चम स्थान त्यास स्वर्ग ह्मणतात व ज्यास जुने लोक पाताळ असे ह्मणतात तो व हल्ली ज्यास अमेरिका खंड असे ह्मणतात तें एकच आहे असे दाटले

असतां फारसा बाभ येणार नाही. परंतु पुराणांतल्या गोष्टींविषयीं निश्चित
असें कांहींच ठरवितां येत नाहीं.—* आपणांस विद्या असली तरच
त्या विद्येच्या योगानें परमेश्वराचें स्वरूप पूर्णपणें लक्षांत आणितां येईल
व येणेंकरून आपणांस परमेश्वराचा मार्ग दिसेल. जसा मुंबईहून पुण्या-
स किंवा पुण्याहून साताग्यास जाण्यास रस्ता आहे तसा मृत्युलोकाहून,
परमेश्वराचे ठिकाणीं जाण्यास रस्ता नाही. परंतु 'प्रामाणिकपणा,
'चांगलें आचरण,' 'परमेश्वराची भक्ती' स्तुति' हींच तो मार्ग होत.

विद्या न करुनि लोकीं, होउं नये मानवें पशुसमान ॥

मान नसे तोहि तया, आहे लोकांत जो पशुस मान ॥ ६ ॥

अन्वयः—मानवें विद्या न करुनि, लोकीं पशुसमान होउं
नये. लोकांत जो पशुस मान आहे, तोहि तया मान नसे.

अर्थः—मनुष्यास, विद्या न करितां लोकांत जनावराप्र-
माणें रहाणें, योग्य नाहीं. लोक जनावरास जेवढा मान
देतात तेवढा देखील त्यास कोणी देत नाहीं.

टीपः—विद्या करण्याचें सामर्थ्य जनावरांचे अंगीं परमेश्वरानें ठेविलें
नाहीं, याकरितां विद्या येत नाहीं झणून त्यास दोष देतां येत नाहीं, व
त्यास जेवढा मान देणें रास्त आहे तेवढा दिलाच पाहिजे. परंतु ज्यास
बुद्धि आहे त्यानें विद्या न करणें हा त्याचा मोठा अपराध आहे व या-
बद्दल त्यास मान न देणें हेंच बरोबर आहे. १ तया=त्याला (चतुर्थी).

विद्याहीन नराला, इहपरलोकींहि गति नसे बरवी ॥

वरवी दुःख अविद्या, त्याची सर्वत्र दुर्दशा करवी ॥ ७ ॥

अन्वयः—विद्याहीन नराला इहपरलोकींहि बरवी गति
नसे. अविद्या दुःख वरवी, त्याची सर्वत्र दुर्दशा करवी.

अर्थः—ज्या मनुष्याला विद्या येत नाहीं त्याची या
मृत्युलोकीं व स्वर्गलोकीं भड गत नसते. कारण, विद्या
नसणें ही स्थिति (अज्ञानपण) त्याच्याकडून दुःखाचा

अंगिकार करविते ह्यणजे त्याला दुःख देण्यास कारण होते व त्याचा प्रत्येक कामांत नाश करते.

टीपः-१ विद्या नसल्यामुळे त्याचा लोकांत अपमान होतो, त्यास कोणा विचारित नाही असे त्याचे हासें होतें व यामुळे त्यास 'दुःख' होतें. व कोठे दोन पैसे मिळण्याचाही संभव नसतो. हाच त्याचा नाश.

यास्तव तुज हें कथितों, विद्या संपादुनीच बरवा हो ॥

मग कल्याणनदीचा, संतत वा लोट तूजवर वाहो ॥ ८ ॥

अन्वयः-यास्तव, विद्या संपादुनीच बरवा हो, हें तुज कथितों. मग, वा, तूजवर कल्याणनदीचा लोट संतत वाहो.

अर्थः-याकरितां, तुला सांगतो कीं, विद्या मिळवूनच (शिकून) तूं शहाणा हो ह्यणजे, वा मनुष्या, तुझ्यावर नेहमीं कल्याणारूपी नदीच्या पाण्याचा लोट वाहता राहिल, ह्यणजे तुझे नेहमीं हित होईल.

टीपः-१ 'कल्याणनदीचा लोट तूजवर वाहो'-या ठिकाणीं 'कल्याण' = 'हित' ही नदी कल्पिली आहे व 'त्या नदीच्या पाण्याचा लोट नेहमीं वाहणें' ह्यणजे 'पाणी कधीही कमी न होणें.' त्याचप्रमाणें 'कल्याण कधीही कमी न होणें' = 'सर्वदा आपलें बरें होणें' असा अर्थ.

धडा ३४.

गृहस्थ (ना.)-(गृह=घर+

स्थ=राहणारा)घरांत रा-

हणारा ह्यणजे खाऊन

पिऊन सुखी असा.

एकुलता (वि.)-एकटा.

प्रीति (ना.)-ममता.

दृढ (क्रि. वि.)-पक्कें. [मागें.

माघारा (क्रि. वि.)-पाठी-

दटावणें (धा.)-धमकी देणें.

मुद्रा (ना.)-चर्चा.

सलाम (ना.)-रामराम.

वर्तमान (ना.)-हकीकत.

धर्म (ना.)-कर्तव्यकर्म.

धडा ३५.

महासागर (ना.)-मोठा समुद्र.

रानटी (वि.)-जंगली, अडाणी स्थितींतले.

कारागिरी (ना.)-कसब.

मिशनरी (ना.)- ख्रिस्ती धर्माचा उपदेश करणारे, पाद्री.

सुशिक्षित (वि.)-विद्वान्.

इमारत (ना.)-घर, वाडा.

गुण्या (ना.)-या आकृतीचें सुताराचें लांकडी हत्यार. [लपट.

ढलपा (ना.) लांकडाचें सा-

बडा लोक (ना.)-वजनदार मनुष्य.

देखरेख (ना.)-तपासणी.

अभिप्राय (ना.)-मतलब, उद्देश.

धिकार (ना.)-तुच्छ मानणें.

हुजत (ना.)-तकरार, वाद घालणें.

धडा ३६.

अडचण (ना.)-नड.

वृद्धि (ना.)-वाढणें.

द्वीपांतर (ना.)-(द्वीप= बेट+अंतर=दुसरें) दुसऱ्या बेटास.

डोलकाठी (ना.)-शीड ज्याला बांधितात ती काठी. [वेणें.

वारा धरणें (धा.)-वारा आंत शीड (ना.) अवजार.

पडम (ना.)-खादी, जाड कापड.

सुक्राणुं (ना.)-तारूं पाहिजे तिकडे फिरविण्याचें साधन.

नांगर (ना.)-तारूं चालावयाचें बंद होण्याकरितां लोखंडाचा जड तुकडा काथ्याच्या दोरीस किंवा सांखळीस बांधलेला असतो तो; लोयली.

अग्रभाग (ना.)-पुढील भाग.

सोल (ना.)-बळकट दोर.

ओरवा (ना.)-मुकाम करणें.

तळीं रुतणें-तळास जाऊन खुंटून (धा.)-थांबून. [वसणें.

हांकारणें (धा.)-चालू करणें.

वल्हे (ना.)-पाणी तोडून
होडी चालविण्याकरितां
लांकडाचा पसरट तुक-
डा. त्यास पाठीमार्गे दां-
डा असतो.

कलथा (ना.)-उलथना.

धडा ३७.

तुळ्या (ना.)-बहालें.

आरंभ (ना.)-सुरवात.

पाया (ना.)-इमारत मजवू-
द राहण्याकरितां जमिनीं-
त खणून आंतून भित्त
बांधीत आणिलेली असते
तीस पाया ह्मणतात.

गिलावा (ना.)-भित्त गुळ-
गुळीत होण्याकरितां ती
मातीनें किंवा चुन्यानें
चोपडणें.

मजला (ना.)-माडी.

जोतें (ना.)-चौधरा.

जिना (ना.)-पायज्यांची के-
लेली वाट.

मुरूम (ना.)-दगडाळ माती.

कड्या (ना.)-लांकडाच्या
फळ्या.

तक्तपोशी (ना.)-कडीपाट.

पेंड (ना.)-मातीचा थर.

खपरेल (ना.)-कौलांचें छपर.

ओंबण (ना.)-वांशांवर कौ-

लें राहण्याकरितां लांक-

डाच्या बारीक बारीक

पड्या घालतात त्या.

फांका (ना.)-तुकडे.

खटपट (ना.)-मेहनत.

धडा ३८.

आच्छादन (ना.)-झांकण.

चाल (ना.)-रीत, परिपाठ.

पटका (ना.)-रूमाल. [लोक.

फ्रेंच (ना.)-फ्रान्स देशांतील

पोर्तुगीज (ना.)-पोर्तुगाल

देशांतील लोक.

पदर (ना.)-शेवटास क-

लावतू भरलेला असतो तो.

कलावतू (ना.)-जर.

गोल (ना.)-साधी जरीची

पड्डी; जशी चंदेरी पागो-

च्यास असते तशी.

नामांकित (वि.)-आख्येची.

उत्तम पक्ष (ना.)-उत्तम मार्ग.

भाग पडतें (क्रि.)-भगत्य

किंवा जरूर पडते.

सन्मान (ना.)—(सत्+मान)
=आदरसत्कार, मान.

धडा ३९.

रुचि (ना.)—गोडी.

फड (ना.)—उंसाचें शेत.

पाचोळा (ना.)—उंसाच्या
वाळलेल्या पात्या.

वाडें (ना.)—उंसाचा शें-
ड्याकडचा भाग.

चरक (ना.)—घाणा, रगाडा.

काईल (ना.)—गूळ कढवि-
ण्याचें भांडें.

चुलाण (ना.)—मोठी चूल.

उकळविणें (क्रि.)—कढविणें.

बेहडा (ना.)—एका झाडाचें
फळ.

पाक (ना.)—कढवून दाट
केलेला रस.

शिबें (ना.)—एके प्रकारचा
झारा.

रवाळ (वि.)—कणदार.

कोरडा (वि.)—सुका.

कोयळी (ना.)—पोतें.

धडा ४०.

स्वतंत्रपणा (भा. ना.)—दु-
सऱ्याच्या ताब्यांत नसणें.

हौसी (वि.)—चैनी.

नर (ना.)—पुरुषजात.

मादी (ना.)—स्त्रीजात.

कळप (ना.)—जमाव, टोळी.

मिसळले (क्रि.)—एकत्र झाले.

वेगळे (क्रि. वि.)—निराळे.

वीण (ना.)—वाळंत होण्या-

दूम (ना.)—पिसारा. [ची खेप.

झोंक (ना.)—ठेवण.

गिरेबाज (ना.)—गिरक्या
मारणारा.

गिरक्या (ना.)—फेऱ्या.

भेकड (वि.)—भित्री.

सहवास (ना.)—संगती, ज-
वळ असणें.

खवदड (ना.)—भोंक, भेग.

स्वच्छंदानें (ना.)—(स्व+
च्छंद)=आपल्याच ना-

दानें, स्वतंत्रपणानें.

धडा ४१.

स्लेट (ना.)—दगडी पाटी.

सोय (ना.)—तजवीज.

परिपाठ (ना.)-रिवाज, चाल, रीत.	ठिसूळ (वि.)-लवकर फु- टणारा. [करणें.
साफ (वि.)-गुळगुळीत.	रांधणें (क्रि.)-अन्न तयार
कोरीची कोरी (वि.)-स्व- च्छची स्वच्छ.	चरक (ना.)-सुन्या, चाकू इत्यादि साफ करण्याचें यंत्र. [लेली.
खाण (ना.)-जमिनीच्या पोटांत पुष्कळ धातु व	सफाईदार (वि.)-साफ के-
दगड आहेत, ते ज्या जा- गेंत सांपडतात त्या जा- गेस खाण ह्मणतात.	कळकरणें (धा.)-तांबे, पि- तळ यांच्या भांड्यांत आं- बट पदार्थ ठेविला असतां तो विघडून जसा त्याचा रंग हिरवा होतो तसा होणें.
रंधा (ना.)-सुताराचें लां- कूड गुळगुळीत करण्या- चें हत्यार.	

धडा ४२.

नीतिपर कविता.

कवितेंतील शब्दार्थ.

नीतिपर (वि.)-नीति ह्य० सदाचरणाची वर्तणूक ठेवणें; यावरून नीतिपर ह्य० ज्यांत नीति सांगि- तली आहे अशी.	वृथा (क्रि. वि.)-व्यर्थ, फुकट. वित्त (ना.)-पैसा, द्रव्य. शाश्वत (क्रि. वि.)-नेहमीं, सतत. [टिकणारें. क्षणिक (वि.)-थोडे दिवस आत्महित (ना.)-आपलें कल्याण. हितभजन (ना.)-कल्याण करणारें ईश्वराचें भजन.
दैव (ना.)-नशीब.	
गर्व (ना.)-अभिमान.	
भरंवसा (ना.)-विश्वास.	
शोक (ना.)-हळहळ.	

सुत (ना.) पुत्र.

दारा (ना.)—आपली वायको.

परि (अ.)—परंतु.

परिणामीं (ना.)—शेवटीं.

दुःखप्रद (वि.)—दुःख देणारें.

अहित (वि.)—हित न करणारें, दुष्ट.

स्वहितार्थ (स्व+हित+अर्थ=करितां)—आपल्या हिताकरितां.

सदुपदेश (ना.)—(सत्+उपदेश.) चांगला उपदेश.

निज (वि.)—आपलें.

अन्य (वि.)—दुसरा. [गलेंच.

तत्काळ (क्रि. वि.)—ला-

कळवळा येणें (क्रि.)—दया

येऊन मनास वाईट वाटणें.

उघडा (वि.)—ज्यास वस्त्र नाही तो.

क्षुधित (वि.)—भुकेलेला.

अभय (ना.)—‘ भिऊं नको ’ असें सांगणें.

भीत (ना.)—भ्यालेला.

हात देणें (क्रि.)—मदत देणें.

धीर (ना.)—धैर्य.

ताल (ना.)—सूर, ठेंका.

क्षमा (ना.)—मनाची शांतता.

जोडावी (क्रि.)—मिळवावी.

कुलमर्यादा (ना.)—वडिलां-

पासून चालत आलेली रीत. [केव्हां.

कदा (क्रि. वि.)—कधीं,

मूळ कविता.

आर्या.

दिवें द्रव्य मिळालें, जरि तरि चितीं धरूं नये गर्व ॥

त्याचा काय भरंवसा, जाइल बापा क्षणांत तें सर्व ॥ १ ॥

अन्वयः—जरि दिवें द्रव्य मिळालें, तरि चितीं गर्व धरूं नये. बापा, त्याचा काय भरंवसा ? तें सर्व क्षणांत जाइल.

अर्थः—जरी आपणांस नशीबानें पैसा मिळाला तरी त्याबद्दल तिळमात्र बढाई न मारतां मनांत ताठा आणूं

नये. अरे वा, तें द्रव्य आपणाजवळ राहिल किंवा नाहीं हें कोणी सांगवें? कदाचित् तें सर्व द्रव्य एका क्षणांत नाहीसैं होईल.

टीपः—‘ जाइल ’ यांनील ‘ इ ’ दीर्घ पाहिजे, परंतु कवितेचे गण जमण्याकरितां ऱ्हस्व लिहिली आहे.

गेल्याचा शोक वृथा, न करावा वित्त सर्व जायाचें ॥

वित्ताची काय कथा, शाश्वत टिकणें नसेच कायाचें ॥ २ ॥

अन्वयः—वित्त गेल्याचा शोक न करावा ; सर्व जायाचें. कायाचें टिकणें शाश्वत नसेच ; वित्ताची कथा काय !

अर्थः—आपलें काहीं द्रव्य नाहीसैं झालें याबद्दल व्यर्थ दुःख करित बसणें बरोबर नाहीं. कारण याप्रमाणेंच सर्व द्रव्य नाहीसैं व्हावयाचें आहे. अरे मनुष्या, हा जो आपला देह तो देखील नेहमीं राहावयाचा नाहीं (कधीं ना कधीं तरी नाहींसा होईलच ह्मणजे मनुष्य मरेल), तर मग द्रव्य नाहीसैं होईल यांत मोठेंसैं नवल नाहीं.

टीपः—१ ‘ व्यर्थ ’ ह्मणण्याचें कारण दुःख केल्यानें वें द्रव्य कधीं परत मिळतें काय ? तर मग दुःख करून आपल्या जिवांस नसता रोग लावून घेण्यांत वेडेपण नाहीं काय ?

देह क्षणिक गणावा, ईश्वरभजनांत काळ हा जावा ॥

बाळपणापासुनि जन, साधाया आत्महित न लाजावा ॥ ३ ॥

अन्वयः—देह क्षणिक गणावा, हा काळ ईश्वरभजनांत जावा. बाळपणापासुनि आत्महित साधाया जन न लाजावा.

अर्थः—हा आपला देह कोणत्या क्षणांत (केव्हां) नाहींसा होईल याचा नियम नाहीं असें समजून चाललें पाहिजे. तेव्हां आपला सर्व वेळ परमेश्वराचे चिंतनांत घालवावा हें योग्य. लोकांनीं लहानपणापासून परमेश्वराचे भज-

नाच्या योगानें आपलें कल्याण साधून घेण्यास कधीं मागें पुढें पाहूं नये.

टीपः—१ साध्या=साध्याला (चतुर्था विभक्ति).

हित भजन ईश्वराचें, धनसुतदारादि दिसति मात्र हित ॥

परि परिणामीं दुःख-प्रद मग त्यां कां हणूं नये अहित ॥ ४ ॥

अन्वयः—ईश्वराचें भजन हित, धनसुतदारादि हित मात्र दिसति; परि, परिणामीं दुःखप्रद, मग त्यां अहित कां हणूं नये ?

अर्थः—परमेश्वराचें भजन करणें, यांतच काय तें आपलें खरें कल्याण आहे; पैसा, पुत्र, वायको इत्यादि आपलें हित करणारीं आहेत असें आपणांस प्रथम दिसतें खरें, परंतु शेवटीं तीं दुःख देणारीं आहेत. असें जर आहे, तर मग आपण त्यांस आपले ' शत्रु ' असें कां हणूं नये ? अर्थात् हणार्हे.

टीपः—१ पैसा प्रथम हितकारक दिसतो खरा, परंतु त्याच्यापासून केवढे भनर्थ घडतात तिकडे लक्ष दिलें हणजे खात्री होईल. पैसानें मित्र जोडतात व मित्र असतील ते शत्रु होतात. वार्डट कामाकडे मनाची प्रवृत्ति होते व भांगचा नम्रपणा जातो इ०. २ पुत्र व वायको हीं, आपला चालता काळ आहे तोंपर्यंत आपणांस विचारतील. नाही तर आपले हाल कुत्रें देखील पहाणार नाही. आपण मेल्यावर आपले बरोबर कोणीही येत नाही. फक्त आपलें पुण्य बरोबर येतें, व हें पुण्य परमेश्वराची भक्ति केल्याशिवाय प्राप्त होत नाही. तेव्हां स्त्री व पुत्र हीं दुःखप्रद खरींच आहेत. ३ ' शत्रु ' हणण्याचें कारण, आपले शत्रु आपलें हित कधीं तरी करतील काय ? तेव्हां हीं जर आपलें हित करणारीं नाहीत तर त्यांस ' शत्रु ' हणणेंच बरोबर आहे.

स्वहितार्थ सदुपदेशा, सांगे जो त्याकडे मन वळावें ॥

निजचित्त अन्यदुःखा, पाहून तत्काळ वा कळवळावें ॥ ५ ॥

अन्वयः—जो स्वहितार्थ सदुपदेशा सांगे, त्याकडे मन

वळावे. वा, अन्यदुःखा* पाहून निजचित्त तत्काळ कळ-
वळावे.

अर्थ:- जो मनुष्य आपल्या कल्याणासाठी आपणाला
चांगल्या उपदेशाच्या गोष्टी सांगेल त्याच्या त्या गोष्टी
लक्षपूर्वक ऐकून घ्याव्या. अरे, दुसऱ्याची वाईट स्थिति
पाहून आपल्या मनाला लागलेंच त्याच्याविषयी वाईट
वाटावे.

टीप:-१ दुसऱ्याचें दुःख पाहून आपल्या मनास वाईट वाटणें ही
खरोखरी उदार मनाचा गोष्ट आहे, व त्याचे भंगी वास्तविक भूतदया आहे
असे त्यावरून वाटतें. नुसतेंच वाईट वाटून काहीं उपयोग नाही, आपले
हातून होण्यासारखें असल्यास त्याचें दुःख कमी करण्यासाठी प्रयत्न
करावा हीच मोठेपणाची गोष्ट होय. * अन्यदुःखा=दुसऱ्याचे दुःखाला
(द्वितीया विभक्ति.)

उघड्यास वस्त्र द्यावे, क्षुधिताला अन्न अभय भीताला ॥

बुडत्यास हात द्यावा, घाबरल्या धीर ताल गीताला ॥ ६ ॥

अन्वय:-उघड्यास वस्त्र, क्षुधिताला अन्न, भीताला
अभय द्यावे. बुडत्यास हात, घाबरल्या धीर, गीताला
ताल द्यावा.

अर्थ:-ज्या मनुष्यास नैसर्ग्यास किंवा पांघरण्यास कांहीं-
एक नसेल त्यास कांहीं चिरगूट द्यावे; ज्याचे पंचप्राण
भुकेने व्याकूल होताहेत त्यास अन्न द्यावे; जो मनुष्य भी-
तीने गडबडून गेला असेल त्यास 'भिऊं नको, तुझे
रक्षण करीन' ह्मणून वचन द्यावे; जो पाण्यांत बुडत अ-
सेल त्यास हात द्यावा व वर काढावे; जो घाबरला असेल
त्यास 'भिऊं नको' ह्मणून सांगावे; व गाणाराला पा-
ठीमागून सूर द्यावा. सारांश, जो मनुष्य संकटांत असेल
त्यास मदत करावी.

टीपा:—बरोल सर्व उदाहरणें ' योग्य धर्मकृत्य कशास झणावें ? ' याबद्दल आहेत. ज्याला खाण्याला काहीं नाही त्यास अन्न दिलें असता त्याचा आत्मा संतुष्ट होऊन तो आपणांस दुःख देईल. याप्रमाणेंच आपणांस जो दानधर्म करावयाचा तो फक्त अनाथ, संकटांत पडलेले भक्षा लोकांस-सारांश सत्पात्रीं करावा. उदाहरणार्थ याच पुस्तकांतलें भडा ९८, 'सर जमचेटजी जिजाभाई बारोनेट यांचें वर्णन' पहा. त्यांनीं जीं धर्मकृत्यें केेलीं आहेत तीं खरोखरीं उत्तम आहेत.

१ ' बुडत्यास हात द्यावा ' याचे दोन अर्थ होऊं शकतील. एक ' बुडता ' याचा अर्थ ' पाण्यांत बुडणारा, ' व दुसरा लाक्षणिक अर्थ ' ज्याचा सर्वांशीं नाश होत आहे असा ' ; व त्याला ' हात देणें ' झणजे त्याला ' मदत करून त्या संकटांतून पार पाडणें. ' आपल्या घरीं चोरी झाली झणजे ' सर्व्ही बुडालों रे बुडालों ' असें झणण्याची साधारण चाल आहे.

२ कदाचित् कोणी झणेल, गाणाराला पाठीमागून सूर दिला झणजे तें सत्पात्रीं दान कसें होतें? तर पहा. सूर दिला झणजे गाण्यास उत्तेजन येतें व गाण्यास अधिक मशुरता येते. हें तरी एके प्रकारचें साहाय्यच होय.

दुःख परासि न द्यावें, सत्य वदवें क्षमा न सोडावी ॥
जोडावी कीर्ति जनीं, कुलमर्यादा कदा न मोडावी ॥ ७ ॥

अन्वय:—परासि दुःख न द्यावें; सत्य वदवें; क्षमा न सोडावी; जनीं कीर्ति जोडावी; कुलमर्यादा कदा न मोडावी.

अर्थ:—दुसऱ्याला दुःख देऊं नये. नेहमीं खरें बोलावें. सहनशीलता सोडूं नये. लोकांत अन्न संपादन करावी. व आपल्या वाडवडिलांनीं घालून दिलेले जे नियम त्यांप्रमाणें वागावें.

टीपा:—१ 'कुलमर्यादा' झणजे 'वडील माणसांची आज्ञा पाळणें,' लोक आपल्या घरीं आले असता त्यांचा आदरसत्कार करणें, घरांत मोठ्या भदवीनें राहणें वगैरे वडील माणसांनीं जे नियम घालून दिले असतात ते.

२ 'सहनशीलता' याचा अर्थ, लोकांनीं आपला काहीं अपराध केला तर त्याबद्दल त्यांच्यावर न रागावतां तो अपराध पोटांत घालणें. मनुष्यानें हा गुण अंगीं असण्याकरितां फार झटलें पाहिजे.

धडा ४३.

निर्दय (वि.)—ज्याला दया
 नाही असा; क्रूर.
 शेवटास नेणें (क्रि.)—तडीस
 लावणें.
 खोल बुद्धि (ना.)—पूर्ण वि-
 चाराची बुद्धि.
 ओंजळ (ना.)—पसा.
 कुपी (ना.)—बाटली, शिशी.
 गुळणा (ना.)—पाण्याची
 चूळ. [जवाब देऊं नको.
 उलटून बोलूं नको—उलट
 शांत होईल (क्रि.)—कमी
 होईल.

धडा ४४.

वारूळ (ना.)—मुंग्यांचें घर.
 संग्रह (ना.)—सांठा.
 पट्टी (ना.)—लहानशी रांग.
 नित्य (क्रि. वि.)—नेहमीं.
 श्रमांत कष्टत असतात—मेह-
 नत करून आपल्यास
 त्रास देतात.
 सुखरूप (क्रि. वि.)—खुशाल.
 कष्टाळू (ना.)—मेहनत कर
 णारा.

धडा ४५.

समज (ना.)—समजूत.
 अनुभव (ना.)—प्रचीति.
 दोष (ना.)—अपराध.
 वाडगें (ना.)—परसूं.
 गंज (ना.)—गवताची रास.
 फाटक (ना.)—दार.
 शिंगरूं (ना.)—घोडीचें पोर.
 घाई (ना.)—त्वरा. [वण.
 भान (ना.)—स्मरण, आठ-
 धास्ती (ना.)—काळजी,
 चिंता.
 कोपरा (ना.)—कोन. [काल.
 निवाडा (ना.)—न्याय, नि-
 पारपत्य (ना.)—शासन, शिक्षा.
 शाबासकी (ना.)—पाठ थो-
 पटणें.

धडा ४६.

तऱ्हा (ना.)—प्रकार.
 शुभ्र (वि.)—पांढरा.
 प्रमाण (ना.)—मान. [घेणारे.
 गिऱ्हाईक (ना.)—विकत
 लागत (श. अ.)—लागून.
 सोईचे (वि.)—माफक.

धडा ४७.

धनवान (वि.)-श्रीमंत, पै-
केवाला.

दीनवाणे (वि.)-वापुडवाणे.
बदली (ना.)-अदलाबदल.

पांगळा (वि.)-ज्याला पाय
नाहींत तो.

कुवडी (ना.)-काखेंत ध-
रण्याची काठी.

मिठभाकर (ना.)-जाडेंभ-
रडें अन्न.

धडा ४८.

पाणपोई (ना.) सर्वास पाणी
विण्याकरितां धर्मार्थ वां-
धिलेव्या विहिरी, तळीं इ.

भोई (ना.)-मेणे, पालख्या
इत्यादि वाहणारे.

कळक (ना.)-वेळू.

नळकंडें (ना.)-वेळू पेराचे
खालीं कापून वरील तोंड

उघडें ठेविलें ह्मणजे तें
नळकंडें होतें. [मडकें.

रांजण (ना.)-पाण्याचें मोठें
कावाडकष्ट (ना.)-जिवाप-

ऐन(वि.)-भर.[लीकडे श्रम.

तळतळत(क्रि.वि.)-भाजत.

घसा (ना.)-गळा.

विपत्ति (ना.)-दुःख.

धापा टाकर्णे (धा.)-दम
टाकर्णे. [व्हावा.

हुशारी यावी-जीव सावध
चिंतितात (क्रि.)-इच्छितात.

क्षुलक (वि.)-हलकें.

अनमान (ना.)कांकू करणे.

कोटिशः (वि.)-कोट्यावधि.

स्वार्थ (ना.)-(स्व+अर्थ.)आ-
पलें हित.

परमार्थ (ना.)-(परम+अर्थ).

मोठें हित ह्म० स्वर्गप्राप्ति.

समाधान (ना.)-संतोष.

धडा ४९.

प्राप्ति (ना.)-मिळकत.[जन.

प्रयोजन (ना.)-जेवण, भो-

अनुकूल(वि.)-मिळण्याजोगे.

समुद्र खवळणें- मोठमोठ्या

लाटा उचंबळणें.

खोळंबा (ना.)-खोटी होणें.

धीवर (ना.)-मासे धरणा-

रा कोळी. [समारंभ.

मेजवानी (ना.)-जेवणाचा

पदर (ना.) चावकाची वादी.	वरून काढून टाकणें.
हेका (ना.)-हट्ट, दुराग्रह.	
तऱ्हेवाईक (वि.)-विलक्षण, चमत्कारिक.	धडा ५०.
वेडेपीर (ना.)-वेडे मनुष्य.	सिद्ध (क्रि. वि.)-निष्पन्न.
नलगे (क्रि.)-नको.	उल्हासवृत्ति (क्रि. वि.)-आ- नंदित स्वभावाचे.
देवडी (ना.)-दरवाज्या पु- ढील शिपाई लोकांची वसण्याची जागा.	अवश्यक (क्रि. वि.)-जरूर.
तंतोतंत (क्रि. वि.)-अगदीं	भलेपणा (भा. ना.)-स- चोटी.
बरोबर, टापास टीप.	इमान (ना.)-प्रामाणिकपणा.
वरतर्फ करणें (क्रि.)-कामा-	पुरतेपणें (क्रि. वि.)-पूर्णपणें.
	संधी (ना.)-वेळ.

धडा ५१.

नीतिपर कविता.

कवितेंतील शब्दार्थ.

देशाटन (ना.)-(देश+अट- न=हिंडणें.) देश फिरणें.	दुर्बळ (वि.)-गरीब.
पंडितमैत्री (ना.)-विद्वानांचा स्नेह.	आदरें (ना.)-सत्कारानें.
सभा (ना.)-मंडळी.	आदरावी (क्रि.)-स्वीकारावी.
संचार (ना.)-प्रवेश.	संपत्तिगर्वराशी-द्रव्य मिळा- ल्यामुळें गर्विष्ठ.
विलोकन (ना.)-पाहणें.	पद (ना.)-योग्यता.
मनुज (ना.)-मनुष्य.	संपदा (ना.)-संपत्ति.
श्रेष्ठ (वि.)-मोठे, विद्वान्.	रुष्ट (वि.)-नाखुष, रागाव-
सेवीं (क्रि.)-चाकरी करीं.	क्लेश (ना.)-दुःख. [लेली.
	वृष्टि (ना.)-पाऊस.

स्वयं (क्रि. वि.)—स्वतः. मानस (ना.)—अंतःकरण.
 आश्रित (ना.)—आसरा धरू-झरा (ना.)—पाझर.
 न राहिलेले.

मूळ कविता.

आर्या.

केल्यानें देशाटन, पंडितमैत्री सभेंत संचार ॥

शास्त्रग्रंथविलोकन, मनुजा चातुर्य येतसे फार ॥ १ ॥

अन्वयः—देशाटन, पंडितमैत्री, सभेंत संचार, शास्त्रग्रंथ-
 विलोकन, केल्यानें मनुजा फार चातुर्य येतसे.

अर्थः—पुष्कळ देश हिंडल्यानें, विद्वान् लोकांची ओ-
 लख करून त्यांच्याशीं मैत्री जोडल्यानें, कोठें सभा अस-
 ल्यास तेथें गेल्यानें, तसेंच शास्त्रसंबंधीं विषयांवर लिहि-
 लेलीं पुस्तकें वाचल्यानें मनुष्याला फार शहाणपण येतें.

टीपाः—१ देश हिंडल्यानें ठिकठिकाणच्या रीतिभाति कळतात. कोठें
 काय चमत्कार आहेत वगैरे सर्व कळतें व येणेंकरून मनुष्यास शहाण-
 पण फार येतें. २ सभेस गेल्यानें कोणत्याही विषयावर बोलण्याची संवय
 लागते व अशा प्रकारें नानाप्रकारच्या विषयांवर बोलतां येऊं लागलें
 झणजे आपोआपच अंगीं शहाणपण येतें. ३ शास्त्रग्रंथविलोकन =
 (शास्त्र + ग्रंथ + विलोकन) शास्त्रासंबंधीं जे ग्रंथ ते शास्त्रग्रंथ. शा-
 स्त्रग्रंथांचें विलोकन झणजे पाहणें तें शास्त्रग्रंथविलोकन. येथें शास्त्र या
 शब्दाचे दोन अर्थ होऊं शकतील. एक, धर्मसंबंधीं विषयांवर जें लिहि-
 लेलें असतें तें; व दुसरें, यंत्रसंबंधीं, द्योतिपसंबंधीं, रसायनसंबंधीं, वगैरे
 जें लिहिलेलें असतें त्यासही यांत्रिकशास्त्र, द्योतिपशास्त्र, रसायन-
 शास्त्र असें झटलें आहे. वास्तविक पहातां हीं दुसऱ्या प्रकारचींच शास्त्रें
 मनुष्यास शहाणपण शिकवितात.

दिंडी.

श्रेष्ठ लोकांतें नम्रपणें सेवीं । दुर्बळांवरि आहरें प्रेम ठेवीं ॥

जरी कोणी तूजला क्रोध दावा । जपुन तेथें त्वां शांति आहरावी ॥२॥

अन्वयः—श्रेष्ठ लोकांतें नम्रपर्णे सेवीं, दुर्वळांवरि आदरें प्रेम ठेवीं, जरी कोणी तूजला क्रोध दावी, तेथें त्वां जपुन क्षांति आदरावी.

अर्थः—जे कोणी आपल्याहून विद्येनें, पैशानें, वयानें अगर मानानें मोठे असतील त्यांच्याशीं फार अदवीनें वाग, व जे गरीब दुबळे ज्यांचें कोणीही रक्षण करणारा नाहीं असे असतील त्यांचा मोठा सत्कार करून त्यांच्यावर प्रीति करित जा. जरी कोणी तुझ्यावर रागावले तरी त्या रागाबद्दल उलट रागाचें उत्तर न करितां विचारानें वागून मुकाट्यानें बसावें.

टीपः—या कवितेंत सांगितलेलीं लक्षणे हीं विचारी व जहाण्या मुलांचों होत. १ 'दुबळे' ह्याचा अर्थ मुके, भांधळे, पांगळे, थोंटे, सारांश, संकटांत पडलेले व ज्यांचें कोणीही रक्षण करणारें नाहीं असे लोक. याच अर्थाचा श्लोक मराठी पहिल्या पुस्तकांत गेला आहे. 'मुके भांधळे पांगळे आणि थोंटे ॥ अशा दुर्वळाला करा साध्द मोठें ॥' खऱ्या अर्थाचें लक्षण हेंच आहे.

दयाळू हो सर्वदा सेवकांसी । नको होऊं संपत्तिगर्वराशी ॥
जरी चढलासी थोरल्या पदाशी । नको दुखवूं बोलून तूं जनांशी ॥३॥

अन्वयः—सर्वदा सेवकांसी दयाळू हो; संपत्तिगर्वराशी होऊं नको. जरी थोरल्या पदाशी चढलासी; तूं जनांशी बोलून दुखवूं नको.

अर्थः—नेहमीं आपल्या चाकरांना ममतेनें वागवीत जा; व जवळ पैसा आहे ह्मणून त्याचा अभिमान बाळगून उन्मत्त होऊं नको. जरी मोठ्या पदवीला चढलास तरी लोकांना शिवीगाळ करून त्यांचीं मनें दुखवूं नको.

टीपः— १ संपत्तिगर्वराशी इ०— या कवितेंत सांगितलेला बोध प्रत्ये-

कानें आपल्या नीट ध्यानांत ठेवावा. कारण आपण नेहमीं भसं पहातां कीं, ज्यांना पैसा वराच मिळू लागतो त्यांना लागलेंच ऐश्वर्याचें वारें लागून ते कोणासही जुमानीत नाहींत. त्यांना धनहीन लोक तुच्छवत् वाटतात. आंगांत ताठा येतो. व नेहमीं श्रीमंतीपासून मिळणाऱ्या सुखोपभोगांत व चैनवाजींत ते निमग्न असतात. थोडासा अंमल हातांत आला पुरे कीं लागलाच तो अंमल दुसऱ्यांवर वजावण्यास व लोकांवर तोंड टाकण्यास ते मागे पुढें कधींही पाहत नाहींत. याला उदाहरण हल्लींचे क्रिस्त्येक महालकरी, फौजदार, मामलेदार, कलेक्टर इ०.

आर्या.

चिर्ती क्षमा असावी, जेव्हां येते घरास संपत्ती ॥

धैर्य धरावें आली, देवानें आपणा जरि विपत्ती ॥ ४ ॥

अन्वयः—जेव्हां घरास संपत्ती येते, चिर्ती क्षमा असावी. देवानें जरि आपणास विपत्ती आली, धैर्य धरावें.

अर्थः—आपले घरांत लक्ष्मी आली ह्मणजे, अंतःकरणांत नेहमीं सहनशीलता असूं द्यावी, ह्मणजे दुसऱ्यांकडून कांहीं अपराध घडला असला तर त्यांस क्षमा करण्याविषयीं फार तत्पर असावें. दुर्दैवेंकरून जरी आपल्यास संकटाकाळ प्राप्त झाला तरी आपला धीर खचूं देऊं नये.

टीपः—मनुष्य गरीब स्थितींत असला ह्मणजे बहुतकरून त्याचा स्वभाव असा असतो कीं, लोकांकडून कांहीं अपराध घडला असल्यास, त्या अपराधाबद्दल सूड घेण्यास उताविळ न होतां सहजच तो त्यास क्षमा करतो. परंतु तीच त्याची गारिबी जाऊन त्यास श्रीमंती प्राप्त झाली ह्मणजे सहसा त्याच्या आंगीं हा गुण वसत नसतो.

संपदा बहू आलियावरी ॥ सोयरे जमा होति त्या घरीं ॥

गेलियास ती रुष्ट होउनी ॥ बंधु सोयरे जाति सोडुनी ॥ ५ ॥

अन्वयः—बहू संपदा आलियावरी, त्या घरीं सोयरे जमा होती; ती रुष्ट होउनी गेलियास, बंधु सोयरे सोडुनी जाति.

अर्थः—आपला चालता काळ असल्यास ह्मणजे आपल्या

घरीं पुष्कळ संपत्ति असल्यास सुखाचे वांटेकरी होण्यास व मदत करण्यास पुष्कळ नातेवाईक जमतात. परंतु त्याच लक्ष्मीची आपल्यावर एकदां नाखुषी होऊन ती आपणांस सोडून गेली ह्मणजे लगेच बंधु, नातेवाईक वगैरे सर्व आपणांस सोडून जातात.

रक्षितो जना क्लेश भोगुनी ॥ सुख नसे कधीं राजयामनीं ॥
वृष्टि उष्णही वृक्ष सोशिती ॥ राखिती स्वयें आश्रितांप्रती ॥६॥

अन्वयः—क्लेश भोगुनी जना रक्षितो, राजयामनीं कधीं सुख नसे. वृक्ष वृष्टि उष्णही सोशिती, स्वयें आश्रितांप्रती राखिती.

अर्थः—राजा आपण स्वतः दुःखें भोगून आपल्या प्रजेचें रक्षण करितो, त्याचे मनाला कधींही सुख वाटत नाही. झाडें हीं, पाऊस व उन्ह सोशितात परंतु स्वतः त्यांचा आश्रय करून राहणारांचें पाऊसपाण्यापासून संरक्षण करितात.

टीपाः—१ राजा दुःखें भोगून आपल्या प्रजेचें रक्षण करितो, याचें वाचल्याबरोबर कदाचित् आश्चर्य वाटेल. परंतु पाहिलें असता खरोखरी तशीच स्थिति असते. राजाला प्रजेच्या कल्याणाकरितां देशांत शांतता राखावी लागते. परचक्र आलें असतां त्याचें निवारण करून प्रजेच्या सुखाकरितां स्वतःच्या तोयानें चांगले चांगले कार्यदे कराने लागतात. अन्याय घडला असतां सर्व लोकांचे ज्ञाप त्याला बसतात. इत्यादि नाना-प्रकारचीं दुःखें भोगावीं लागतात. २ राजाला झाडाची उपमा आहे. ती अशी कीं, ज्याप्रमाणें राजा स्वतः कष्ट सोसून प्रजेचें संरक्षण करितो त्याप्रमाणें झाडेंही स्वतः पाऊस, उन्ह यांपासून कष्ट सोसून त्यांच्या सावलीखालीं बसणारांचें संरक्षण करितात. उन्ह कडक पडलें असतां एखाद्या झाडाच्या सावलीखालीं बसलें ह्मणजे आपल्या मनास किती ज्ञानि वाटते बरें ? परंतु वास्तविक पाहतां झाडाचीं पानें कडक उन्ह अनुभवितात.

मानसीं सदा प्रीतिचा झरा ॥ वाहता असो हें मनीं धरा ॥
प्रीतिपासुनी प्रीति वाढती ॥ रुष्ट बाळकें दुःख पावती ॥ ७ ॥

अन्वयः—सदा मानसीं प्रीतिचा झरा वाहता असो हें मनीं धरा. प्रीतिपासुनी प्रीति वाढती, रुष्ट बाळकें दुःख पावती.

अर्थः—पाण्याच्या झऱ्याप्रमाणें नेहमीं आपल्या मनांत प्रीतीचा झरा वाहत जावो ह्यणजे दुसऱ्यावर प्रीति करण्याची अंतःकरणांत बुद्धि उपजो अशी तुम्ही मनांत इच्छा धरा. आपण जर लोकांवर प्रीति केली तरच लोक आपणांवर प्रीति करितात असा नियम आहे. जीं मुलें नेहमीं असंतुष्ट असतात त्यांच्या मनास कधीही सुख होत नसतें.

धडा ५२.

पासोडी (ना.)—पांघरण्याचें

जाड वस्त्र.

साली (ना.)—कोष्टी.

संशय (ना.)—अंदेशा.

उन्मत्त (वि.)—उद्धट.

व्यय (ना.)—खर्च.

सद्व्यय (ना.)—(सत्+व्यय.)

चांगला खर्च. [होते.

दूर होते (क्रि.)—नाहीशी

धडा ५३.

अदलाबदल (ना.)—एक

वस्तु देऊन तिजबदल

दुसरी घेणें; मोबदला.

रुमणें (ना.)—नांगराच्या दां-

ड्याची मूठ. [खुद्द.

जातीनें (क्रि. वि.)—स्वतः,

घण (ना.)—मोठा हातोडा.

वांकस (ना.)—तासणी.

किंकरें (ना.)—लांकूड किंवा

दगड खोदण्याचें एक

हत्यार; विंधणें.

घिसाडी (ना.)—लोखंड घ-

डून त्याचीं हत्यारें वगैरे

करणारा.

ऐरण (ना.)—लांकडांत व.

सविलेला एक चौकोनी

लोखंडाचा तुकडा, ज्या- वर हत्यारें वगैरे घडतात. आउतें (ना.)-हत्यारें. चटई (ना.)-हांतरी. निर्वाह (ना.)-उपजीविका. घड (क्रि. वि.)-नीट.	धडा ५५. कोंकणस्थ (वि.)-कोंकणांत सडे (वि.)-एकटे. [राहणारे. साहित्य (ना.)-जिन्नस, ला- गणारे पदार्थ. दिवस साजरा केला पाहिजे- उद्यांच्या सणाचे दिवसा- करितां काहीं गोड करून दिवस आनंदकारक होई. ल असें केलें पाहिजे.
— धडा ५४. तादृश (वि.)-साधारण; त्या सारखें. कलाकौशल्य (ना.)-चांग- ल्या वस्तु करण्याची हा- तोटी किंवा सामर्थ्य असणें. अडथळा (ना.)-हरकत, अ- टकाव. माल (ना.)-जिन्नस. नौका (ना.)-गलवत, तारूं. विसांवा (ना.)-विश्रांति. अवजार (ना.)-शीड. वांकडें चालणें-कज्जे आणि भांडणें करणें. अभिमान (ना.)-गर्व, ताटा. तिरस्कार (ना.)-कंटाळा. वेडेपणा (भा. ना.)-मूर्खपणा.	चिजा (ना.)-वस्तु. दुतर्फा (क्रि. वि.)-दोहोंबाजूनीं. रांगा (ना.)-ओळी. ठिकी (ना.)-पोतें, पिशवी. किराणा (वि.)-किरकोळ. मंडपी (ना.)-जिनसांच्या पिशव्या लोंबत ठेवण्याक- रितां काव्या एकावर एक सारख्या बांधून केलेली असते ती. बुड्डीदार (वि.)-टिपके टि- पके दिलेले. गंधी (ना.)-अत्तर, गुलाब वगैरे सुगंधी पदार्थ वि- कणारे. माळी (ना.)-फुलें विकणारे.

खरेदी (ना.)-विकत घेणें.
 पासंग (ना.)-वजन बरोबर
 होण्यास घालतात तें.
 पासंगासही लागावयाचें नाहीं
 -तें त्याच्याशीं तोळून पा-
 हिलें असतां अतिशय भि-
 कार दिसतें.

भांबावला (धा.)-गोंधळला.
 चैन भोगणें (क्रि.)-मजा
 मारणें.

घडा ५६.

कर्तव्यकर्म (ना.)-जें काम
 अवश्य केलें पाहिजे तें.
 लक्षून (धा.)-संबंधाचीं.
 मळीणपणा (भा. ना.)-घा-
 मटपणा. [रणारा.
 बाधक (वि.)-अपकार क-
 धर्मनिष्ठा (ना.)-धर्मावर
 भरंवसा ठेवणें व त्याप्र-
 माणें वागणें.

स्थळ (ना.)-जागा.
 उपेक्षा (ना.) हयगय.
 महामारी (ना.) पटकी.
 क्षेत्र (ना.)-तीर्थाची जागा,
 पुण्यस्थळ.

घाण (ना.)-दुर्गंधि.
 स्वीकार (ना.)-अंगीकार.
 सांचूं देणें (क्रि.)-जमूं देणें.
 उकिरडा (ना.)-केर, शेण
 वगैरे वाईट वस्तु नेहमीं
 एके जागेवर टाकून जी
 एक रास जमते ती.

कंटाळा (ना.)-तिरस्कार.
 झटणें (धा.)-प्रयत्न करणें.
 शोभादायक (वि.)-शोभा
 देणारा. [वाटणें.

खंत (ना.)-मनाला लज्जा
 व्रत (ना.)-नियमानें राहणें.
 अवलक्ष्मी (ना.)-अवदसा.
 घरांत वाईट गोष्टीचा
 संचार होणें.

घडा ५७.

शांति (ना.)-सहज करण्याचें
 अंगीं असणारें सामर्थ्य.
 निश्चितपणा (भा. ना.)-म-
 नांत चिंता नसणें.
 होकायंत्र (ना.)-समुद्रांत
 दिशा दाखविणारें यंत्र.
 धरसोड (ना.)-दोनही प-
 क्षांचा स्वीकार करून

त्यांपैकीं कोणत्याही एका पक्षास चिकटून न राहणें. समाधानाचें घर (ना.)—अतिशय समाधान. नागमोड (ना.)—सर्प चालतांना नेहमीं वांकडीं तिकडीं वळणें घेतो त्याप्रमाणें.

धडा ५८.

संक्षिप्त (वि.)—थोडक्यांत. महाल (ना.)—परगणा. मयत (वि.)—मेलेला. [करी. सोई (ना.)—रोजगार, चाकोट (ना.) किल्ला. मांडिलें (क्रि.)—स्थापिलें. मदतगारी (ना.)—साहाय्य. खेप (ना.)—फेरी, सफर. पुंजी (ना.)—भांडवल. साख (ना.)—पत. भांडवल (ना.)—मूळ व्यापाराकरितां जीं रकम उभीं करितात तीं. सफर (ना.)—खेप.

बंदीशाळा (ना.)—तुरुंग. औदार्य (भा. ना.)—उदारपणा, मोठेपणा. औदार्य झग्याच्या पाण्यासारखें वाहत आहे—झग्याचें पाणी ज्याप्रमाणें कधींही बंद होत नाहीं त्याप्रमाणें त्यानें जीं औदार्याचीं कृत्यें केलीं आहेत तीं सतत चालू आहेत.

वृद्धिंगत (क्रि. वि.)—वाढत. अग्यारी (ना.)—पारशी लोकांची अग्निहोत्राची व प्रार्थनेची जागा.

परचुरण (वि.)—किरकोळ. सूतिकागृह (वि.)—प्रसूत होण्याची जागा. [संबंधीं.

मेदिकल् (वि.)—वैद्यकी-कॉलेज (ना.)—पाठशाळा. प्रोफेसरशिप् (ना.)—विद्यागुरूची जागा.

दरवार (ना.)—राजसभा. रत्नखचित् चांद (ना.)—हिरे माणकें लावलेलें पदक.

उपदेशपर पद.

कवितेंतील शब्दार्थ.

गर्वभार (ना.)-(गर्व+भार)	मान (ना.)-मोठेपणा.
अभिमानाचें ओझें.	अहंता (भा. ना.)-मीपणा,
परधनदारा (ना.)-(पर	गर्व. [चरण.
+धन+दारा)-दुसऱ्या.	विहित (ना.)-चांगलें आ-
चें द्रव्य आणि वायको.	ईशपद (ना.)-परमेश्वराचे
अभिलाष (ना.)-हरण क-	पाय.
रण्याची वासना.	त्रिजगन्नाथ (ना.)-(त्रि+
कुटुंबभरण (ना.)-(कु-	जगत्+नाथ) तीन लो-
टुंब+भरण) घरच्या मा-	कांचा स्वामी परमेश्वर.
णसांचें पोषण.	

मूळ कविता.

पद.

बरें ह्यणुनि घेई ॥ जनामधिं बरें ह्यणुनि घेई ॥ ध्रुवपद ॥
 धनविद्येचा गर्वभार हा ॥ नको धरूं डोई ॥ १ ॥ जना० ॥
 परधनदारा अभिलाषातें ॥ अणूं नको हृदयीं ॥ २ ॥ जना० ॥
 कुटुंब भरणासाठीं भलतें ॥ करूं नको कांहीं ॥ ३ ॥ जना० ॥
 मान अहंता सोडुनि मुंगी ॥ हो साखर खाई ॥ ४ ॥ जना० ॥
 विहित आचरुनि ईशपदावरि ॥ निजमस्तक वार्हीं ॥ ५ ॥ जना० ॥
 त्रिजगन्नाथा नमुनि मागतों ॥ हेंचि मला देई ॥ ६ ॥ जना० ॥

अन्वयः-बरें ह्यणुनि घेई, जनामधिं बरें ह्यणुनि घेई.
 धनविद्येचा गर्वभार हा डोई धरूं नको. हृदयीं परधनदारा
 अभिलाषातें अणूं नको. कुटुंब भरणासाठीं कांहीं भलतें
 करूं नको. हो, मुंगी मान अहंता सोडुनि साखर
 खाई. विहित आचरुनि ईशपदावरि निजमस्तक

वाहीं. त्रिजगन्नाथा नमुनि मागतों हेंचि मला देईं.
 अर्थ:—मुलांनो, लोक तुह्यांस चांगलें ह्मणतील असें
 तुह्मी आपलें वर्तन ठेवा. पैसा व विद्या यांचा गर्व मानून
 त्यांचें ओझे डोक्यावर वाहूं नका. दुसऱ्यांचें द्रव्य व बा-
 यको यांची इच्छा मनांत कधीही आणूं नका. आपल्या
 घरच्या माणसांचें पोट भरण्याकरितां भलतें सलतें काहीं
 करूं नका. अहो, यास उदाहरण द्या. मुंगी आपला
 मोठेपणा व अभिमान सोडून साखर खाते, त्याप्रमाणेंच
 तुह्मी मोठेपणा व अभिमान सोडून दिला तर तुमच्या
 तोंडांत साखर पडेल. चांगलें आचरण ठेवून परमेश्वराचे
 पायांवर भक्तीनें आपलें डोकें ठेवा. हे परमेश्वरा (स्वर्ग,
 पाताळ व मृत्यु या तीन्ही लोकांवर अमल करणाऱ्या देवा),
 मी तुला नम्रपणानें नमस्कार करून तुझेपाशीं येवढीच
 प्रार्थना करितों कीं, वर सांगितलेलीं जीं सज्जनांचीं लक्षणें
 तीं माझे अंगीं येवोत.

टीपा:—१ ' भलतें सलतें ' ह्मणजे वाईट मार्गाला लावणाऱ्या गोष्टी.
 जसें, चोरी, चहाडी, निंदा इत्यादि. २ ' चांगलें आचरण ' ह्मणजे
 खरें बोलणें, व्यवहारांत सचोटीनें वागणें, कोणाचा हेवा न करणें, लोक-
 हिताकरितां आपलेकडून होईल तितकें करून घटणें इत्यादि.

धडा ६०.

कळप (ना.)—टोळी, थवा.
 हुकमी (वि.)—आज्ञाधारक.
 निभावणीचा (वि.)—कोण-
 त्याही संकटांतून पार
 पडण्यासारखा.

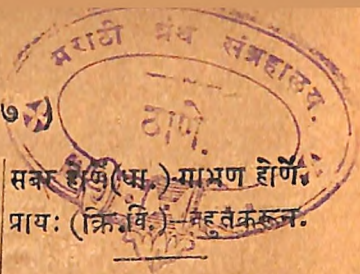
चतुष्पाद (वि.)—(चतुः+

पाद)—चार पायांचीं.

बांधिसूद (वि.)—ज्यांच्या श-
 रीरांची ठेवण फार सुरेख
 असते तीं.

उत्साह (ना.)—आंगांत हु-
 शारी असणें.

प्रौढ (वि.)—भव्य.

पाणीदार (वि.)-गरगरित
 असून फार तेजस्वी.
 अयाळ(ना.)-मानेवरील केंस.
 चलाख (वि.)-चपळ.
 दमदार(वि.)-धीर धरणारा,
 शेवटपर्यंत टिकणारा.
 दुडकी (वि.)-तुरकी.
 भरधांव चाल (वि.)-चारही
 पायांवर धांवणें.
 सामान्यतः (क्रि. वि.)-सा-
 धारणपणें.
 निरुपद्रविक (वि.)-कोणा-
 लाही त्रास न देण्यासा-
 रखा.
 वाटसरु (ना.)-प्रवासी लोक.
 खोळंबा (ना.)-हरकत.
 दुलाच्या (ना.)-दुगाण्या.
 रवंथ करणें-गाई, बैल वगैरे
 जनावरांची अशी रीति
 आहे कीं तीं पुष्कळ चारा
 आपल्या पोटांत भरून
 वेतात व नंतर त्यांतील
 थोडा थोडा तोंडांत आ-
 णून चघळीत वसतात.
 त्यास रवंथ करणें क्षण-
 तात.

सकर हेणें(धा.)-माभण हेणें.
 प्रायः (क्रि. वि.)-वहुतकरून.

धडा ६१.

प्रचार (ना.)-चाल.
 मूलस्थान (ना.)-मूळची
 जागा, उत्पत्तीची जागा.
 पहाडी (वि.)-डोंगरी.
 पुंजका (ना.)-शुक्का.
 वेढव (वि.)-आवडधोवड.
 ढवदार (वि.)-डौलदार.
 सोशीक (वि.)-सोसून घे-
 णारें.

निर्वुद्ध (वि.)-बुद्धिहीन.
 हेकड (वि.)-हट्टी, हेकेखोर.
 कर्कश (वि.)-ऐकण्याला
 फार कठोर.

रांठ (वि.)-जाड.
 लवचीक (वि.)-एकाएकीं
 न तुटणारें.
 स्वच्छ (वि.)-निर्मळ.

धडा ६२.

दलदल (ना.)-चिखलाची
 जागा, पाणथळ जागा.
 रगडून (क्रि. वि.)-खूप जो-

रानें.

पक्काशय (ना.)-(पक+
आशय) अन्नाच्या पिश-
व्या.

पचन होणें (क्रि.)-जिरणें.

चूण (ना.)-तूर वगैरेची
डाळ काढून घेतल्यावर
जें तूस राहतें तें.

कांस } (ना.)-दुधाची पि-
ओटी } शवी.

जुंपणें (क्रि.)-जोडणें.

अस्थि (ना.)-हाड.

चर्म (ना.)-चामडें.

मज्जा (ना.)-मेंदु.

स्नायु (ना.)-शरीरांतील
मांसाचे दोराप्रमाणें लांब
जे तंतु असतात ते.

शृंगें (ना.)-शिंंगें.

वायां (क्रि. वि.)-फुकट.

धडा ६३.

स्वरूप (ना.)-आकार.

गालकर (ना.)-गाल.

सर्वांग (ना.)-(सर्व+अंग)

सगळें अंग.

घ्राणेंद्रिय (ना.)-(घ्राण+

इंद्रिय) वास घेण्याचा
अवयव-नाक.

सावली (ना.)-छाया. [हणें.

फळणें (क्रि.)-गाभण रा-

विणें (क्रि.)-प्रसूत होणें.

धडा ६४.

रौख (ना.)-शोंक, कल.

झिंज्या (ना.)-केंस सोडले

असतां अव्यवस्थितपणें

लोंबत असतात त्यास

झणतात.

विरक्त (वि.)-सर्व वस्तूंचा

त्याग केल्यासारखा-उ-

थडक (ना.)-टक्कर. [दास.

सांगड (ना.)-एके ठिका-

णीं जोडणें.

संकेत (ना.)-मनांत योजि-

लेलें कार्य.

कटाक्ष (वि.)-श्रमाची वगैरे

परवा न बाळगणारें.

पाणथळ (वि.)-चिखलट.

माजलेलें (धा.)-उंच व अ-

स्ताव्यस्त वाढलेलें.

माणसाळणें (क्रि.)-मनुष्यां-

चा पूर्ण सहवास होणें.

चैन पडत नाही-करमत
नाहीं.

कुशल (वि.)-चतुर,शहाणीं.

गुणावह (वि.)-गुण आण-
णारें. [केलेली.

ओसाड (वि.)-लागवड न

चरवी (ना.)-शरीरांतील
तेलकट पदार्थ.

खुलतो (क्रि.)-शोभतो,
वठतो.

घडा ६५.

आंगलट (ना.)-शरीराचा
बांधा. [झालेले.

कुरुळ (वि.)-वळकट्या

पाळीं व (वि.)-बाळगलेलीं.

विनदिकृत (क्रि. वि.)-
निःसंशय.

सावध (वि.)-हुशार.

परिचित (वि.)-ओळख
झालेला, परिचयाचा.

स्वभावतः (क्रि. वि.)-ज-
न्मापासून. [ओरडणें.

भोंकणें (क्रि.)-कुड्याचें

जबर (वि.)-दांडगे.

खादाड (वि.)-पुष्कळ

खाणारी.

झोंप हलकी आहे-अमळ
कोठें हूं का चूं झालें कीं
लगेच तो जागा होतो.

खुट्टे झालें (क्रि.)-वाजलें.

वेटाळें (ना.)-आंगाची व-
ळकटी.

जराग्रस्त (वि.)-ह्यातारप-
णांतील सर्व रोग त्याचे
मागें लागतात व त्यामुळें
त्यास फार त्रास होतो.

प्राचीन (वि.)-फार पूर्वीचा.

पाणबुडे (ना.)-पाण्यांत
बुडी मारणारे.

खडा पाहरा (ना.)-एक-
सारखी नजर लावून
राखीत बसणें.

घडा ६६.

अणीदार (वि.)-टोंकदार.

पंजा (ना.)-नखें व बोटे
यांसुद्धा हाताचा पुढचा

भाग. [लेलीं.

संकुचित (वि.)-आंखड-

धूर्त (वि.)-लबाड.[पोकळी.

कपार (ना.)-डोंगरांतील

शितावी (ना.)-चलाखी,
कुशलता.

रोवून (धा.)-खुपसून.

आटोका (ना.)-सपाटा.

हुंगण (ना.)-बसलें अस-
तां जो भाग जमिनीला
लागतो तो.

आसक्ति(ना.)-इच्छा, आवड.

लगटून (धा.)-चिकटून,
भिडून.

थारेपालट (ना.)-जाग्याचा

उपद्रव (ना.)-त्रास. [वदल.

घडा ६७.

मदार (ना.)-मानेजवळी-
ल उंचवटा.

कमानदार (वि.)-कमानी-
प्रमाणें बांकदार.

सड पातळ (वि.)-सडस-
डीत, फार लड्ड व फार
बारीक नव्हे तो.

घडा (ना.)-मांसाचा कठी.

ण उंचवटा.

कह्यांत (ना.)-हुकमांत.

निर्जल (वि.)-जेथें पाणी
नाहीं असा. [हेतु.

ईश्वर संकल्प (ना.)-ईश्वराचा
भुसभुशीत(वि.)-सुळसुळीत,
जिचा प्रत्येक कण अग-
दीं निराळा आहे अशी.

मजल (ना.)-टप्पा.

सांडणी(ना.)-उंटाची मादी.

सातु (ना.)-एका प्रकारचें
धान्य.

अरण्यनौका (ना.)-रानां-
तील तारूं. ज्याप्रमाणें
तार्वाशिवाय समुद्रांतून
जातां येत नाहीं, त्या-
चप्रमाणें मोठमोठ्या
वाळवंटांतून उंटांच्या
साह्याशिवाय जातां येत
नाहीं. हणून उंटाला
नौकेची संज्ञा दिली
आहे.

धडा ६८.

मुलांस उपदेश (कविता).

कवितेंतील वाच्यार्थ.

छंद (ना.)-नाद.	सुस्वभाव (ना.)-(सु+स्व- भाव) चांगला स्वभाव.
उगीच(क्रि. वि.)-रिकामपणें.	त्यजा (क्रि.)-टाकून द्या.
मान्यता (भा.ना.)-योग्यता.	वैरभाव (ना.)-द्वेषवृद्धि.
सर्वे-बरोबर.	बोधीत (धा.)-उपदेश करीत.
अन्यथा (क्रि. वि.)-हैं न- सेल तर, याशिवाय.	ठसूं द्या (क्रि.)-बिंबूं द्या, दृढ होऊं द्या.
हसूं (ना.)-फजीती, हांसें.	नाहींपक्षीं-नाहीं तर.
मातृसेवा (ना.)-आईची चाकरी.	

मूळ कविता.

कसा तुला छंदच खेळण्याचा ॥ मऊ विछान्यावर लोळण्याचा ॥
कशी तुला वाटत लाज नाही ॥ सदा हंसावें तुजला जनांहीं ॥ १ ॥

अन्वय:-तुला खेळण्याचा, मऊ विछान्यावर लोळण्या-
चा छंदच कसा ? जनांहीं तुजला सदा हंसावें, (याची)
तुला कशी लाज वाटत नाही ?

अर्थ:-अरे मुला, नेहमीं खेळण्याचा व मऊ आंथरुणा-
वर लोळण्याचा तुला कसा नाद लागला आहे ? लोकांनीं
तुशीं कृत्यें पाहून तुला हंसावें याची तुला शरम कशी
वाटत नाही ?

टीप:-'जनांहीं' यातील 'हीं' हा तृतीयेचा अनेकवचनी प्रथम्य
भाहे हें लक्षांत ठेवावें.

मुलांनो तुम्ही सर्व हा खेळ सोडा।। मनीं काळजी बाळगा ज्ञान जोडा।।
असा काळ कैसा तुम्हांला मिळेल।। पुढें दुःख होतां तुम्हांला कळेल।। २।।

अन्वयः—मुलांनो, तुम्ही हा सर्व खेळ सोडा, मनीं काळजी बाळगा, ज्ञान जोडा. असा काळ तुम्हांला कैसा मिळेल ? पुढें दुःख होतां तुम्हांला कळेल.

अर्थः—मुलांनो, हा सर्व खेळ सोडून द्या; विद्या करण्याविषयीं मनांत काळजी ठेवा व ज्ञान मिळवा. हल्लींसारखें बाळपण तुम्हांस पुनः केव्हां मिळेल बरें? कधींही मिळणार नाही. बाळपण निघून गेल्यावर विद्या येत नसल्यामुळें मनास दुःख झालें ह्मणजे तुमचें तुम्हांलाच बाळपणांत विद्या केली असती तर बरें झालें असतें, असें वाटूं लागेल.

टीपः—व्याप्रमाणें बाळपणांत विद्या लवकर येते त्याप्रमाणें मोठेपणीं येत नाही. कारण, बाळपणीं त्याचें लक्ष एकसारखें विद्येकडेसच असतें, दुसरा कोणताही व्यापार त्याला माहीत नसतो.

तुमचें वय हें आहे, केवळ विद्या शिकून असण्याचें ॥

चिन्तीं धरून ऐसें, टाकुनि द्यावें उगीच फिरण्याचें ॥ ३ ॥

अन्वयः—हें तुमचें वय केवळ विद्या शिकून असण्याचें आहे, ऐसें चिन्तीं धरून उगीच फिरण्याचें टाकुनि द्यावें.

अर्थः—बालकांनो, तुम्ही आपल्या हल्लींच्या बालवयांत फक्त विद्या शिकावी हें मनांत बाळगून रिकामटेकड्यां आळशी मनुष्याप्रमाणें उगीच इकडे तिकडे भटकून आयुष्याचे दिवस काढूं नका.

टीपः—मुलांस विद्या न शिकतां भटकण्याची एकदां सवय लागली ह्मणजे तीं मुलें उनाड होतात. त्यांना ताळ्यावर आणण्यास मोठे आयास पडतात, व तीं मोठीं झालीं तरी त्यांचा हा वाईट स्वभाव कधींही

भाषयाचा नाही. व शेवटीं जन्मास येऊन विद्या नाही, भद्र नाही, भक्ती
त्यांची स्थिति होऊन ती जगांत आहेत व नाहीत सारखांच.

चांगल्यासवें संगती धरीं ॥ त्यामुळें जर्गी मान्यता खरी ॥
अन्यथा तुह्मां कोण मानिल ॥ योग्यता जर्गी कैशि होइल ॥४॥

अन्वयः—चांगल्यासवें संगती धरीं, त्यामुळें जर्गी मा-
न्यता खरी, तुह्मां अन्यथा कोण मानिल ? जर्गी योग्यता
कैशि होइल ?

अर्थः—मुलांनो, भेल्या व सुजाण मनुष्यांशीं मैत्री जोडा.
येणेकरून या जगांत तुह्मांस मान्यता मिळेल. वाईट आच-
रणानें तुह्मांस कोण विचारणार आहे व जगांत तुमची
लायकी कळून तुह्मांस कोण मान देणार आहे ?

टीपः—१ भेल्या व सुजाण मनुष्यांशीं मैत्री जोडल्यानें केवढाळे फा-
यदे आहेत बरें ? आपल्या भंगीं भलेपण, सचोटी, प्रामाणिकपणा, व
वाईट आचरण न करण्याची बुद्धि, हे गुण येतात. तसेंच आपल्या
भंगीं एखाद्या भवगुण जरी असला तरी तो गुणाप्रमाणें दिसतो. मनु-
ष्याचें पुढील वर्तन, त्याला लहानपणीं ज्या प्रकारची संगत असते त्या-
प्रमाणें असतें. चांगल्याची संगत असली तर तो पुढें चांगला निपजतो.
वाईटाची संगत असली तर वाईट निपजतो. याकरितां मुलांनीं वाईट
मुलांशीं कधींही संगत धरूं नये.

धरूं नका तुह्मी दुष्ट वाट ती ॥ जरि तुह्मांस ती गोड वाटती ॥
करिल नाश ती हें धरा मनीं ॥ करूं नका हसूं आपुलें जनीं ॥५॥

अन्वयः—तुह्मी ती दुष्ट वाट धरूं नका. जरि तुह्मांस
ती गोड वाटती, ती नाश करिल हें मनीं धरा, जनीं
आपुलें हसूं करूं नका.

अर्थः—तुह्मी वाईट मार्गाला कधींही लागूं नका. जरी
प्रथम तो मार्ग तुह्मांस बरा असा वाटेल, तरी तो शेवटीं
तुमचें अकल्याण करील हें मनांत खूप समजून ठेवा. या-

करितां असें करून लोकांत आपली फटफजिती होईल अशा प्रकारें वागूं नका.

टीपः—१ वाईट मार्ग क्षणजे, चोरी, चहाडी, निंदा, हारू विणे, विषयसुखांत भुंद असणें, इत्यादि होत. हीं सर्व प्रथम मनास क्षणभर सुख देतात खरीं, परंतु तो क्षण गेल्यानंतर आपल्या नाशाकरितां भगदीं तयार असतात. चोरी केल्यानें आपणांस उबालें मिळालें असें प्रथम मनास वाटतें खरें परंतु लगेच त्याबद्दल सरकारांत शिक्षा भोगावी लागते. असेंच प्रत्येकाविषयीं आहे.

स्मरा नित्य देवा करा मातृसेवा ॥ धरा सुस्वभावा त्यजा वैरभावा ॥
असें केलिया सौख्य तुह्मांस आहे ॥ क्षणूनीच मी नित्य बोधीत आहें ॥

अन्वयः—नित्य देवा स्मरा, मातृसेवा करा, सुस्वभावा धरा, वैरभावा त्यजा. असें केलिया तुह्मांस सौख्य आहे, क्षणूनीच मी नित्य बोधीत आहें.

अर्थः—मुलांनो, नेहमीं परमेश्वरांची आठवण करून त्याची भीति मनांत ठेवा. आपले ओईची आपले हातून घडेल तितकी चाकरी करा. अंगीं चांगले गुण येण्याविषयीं झटा, व द्वेषबुद्धि टाकून द्या. असें केल्यानें तुह्मांस सुख मिळेल, क्षणूनच मी नेहमीं उपदेश करीत आहें.

टीपाः—१ सर्व जगास उत्पन्न करणारा व सर्वांचें वापाप्रमाणें पालन करणारा एक परमेश्वरच आहे क्षणून तो आपला बाप होय असें समजून त्याचें प्रत्येक कामांत स्मरण करावें. २ व्याप्रमाणें परमेश्वर आपला सवोचा आईबाप होय, तथां आपली आई ही या जगांत आपणांस जन्म देते व लहानपणापासून आपलें संगोपन करते. क्षणून ती आपणांस परमेश्वराचे ठायींच आहे. तिचे उपकार काहीं केल्यानें फिटणार नाहींत. याकरितां तिची चाकरी करून तिला आनंद देणें व तिच्या तोंडचे 'वाळा, वाळा' असे कोमळ व गोड शब्द आपण ऐकिणें हें आपलें पहिलें कर्तव्यकर्म होय. ३ द्वेषबुद्धि मनांत धरिली तर फार अनर्थ घडतात. एकादेवेळीं आपल्या प्राणावर देखील येऊन वेततें. द्वेषबुद्धीपासून कलह उत्पन्न होतात, मनास सुख कधीही नसतें, लोक आपणांस बरे झणत नाहींत, असें सर्व प्रकारें आपलें नुकसान होतें.

उपदेश हा ठसूं द्या, तुमच्या चित्तावरीच बळकटसा ॥
नाहींपक्षीं तुमचा, होय श्रम आमुचाहि फुकट तसा ॥ ७ ॥

अन्वयः—हा उपदेश तुमच्या चित्तावरीच बळकटसा
ठसूं द्या, नाहींपक्षीं तुमचा तसा आमुचाहि श्रम फुकट होय.

अर्थः—एवढा वेळ पर्यंत मी वर सांगितलेला जो बोध
आहे तो तुमच्या अंतःकरणांत पूर्णपणें विंबून त्याचा चां-
गला परिणाम होवो ! असें न झालें (तो पूर्णपणें न
विंबला) तर तुमचा तो बोध ऐकण्याचे श्रम, व आमचे
तो बोध सांगण्याचे श्रम व्यर्थ जाणार आहेत.

टीपः—' श्रम व्यर्थ जातील ' असें कां झणाल तर, जसें उपज्या घाग-
रीवर कितीही पाणी घातलें तरी ती कधीं भरावयाची नाहीं; त्याप्रमाणेंच
मुलांचीं मनें बोध ऐकण्याकडे असलीं तरच तीं बोधांत सांगितल्याप्र-
माणें करण्यास झटतील, नाहीं तर एका कानानें ऐकिलें व दुसऱ्या का-
नानें सोडून दिलें तर त्याचा काय उपयोग होणार आहे ? 'बोध सांग-
णाराचे श्रम व्यर्थ,' याचें कारण मुलांनीं बोधाप्रमाणें वागून त्याचें फळ
दाखविलें तर सांगणारास असें वाटतें कीं आपल्या बोधाचें आज चीज
झालें. नाहीं तर ते श्रम व्यर्थ गेले असें त्यास वाटूं लागतें.

धडा ६९.

परस्पर प्रीतीविषयी उदाहरण. कविता.

कवितेंतील शब्दार्थ.

गवसला (क्रि.)—सांपडला.	गैर (वि.)—मूर्ख.
गोधूम (ना.)—गहूं.	स्वैर (क्रि. वि.)—(स्व+ईर.)
परि (उभ.)—परंतु.	स्वच्छंदानें.
गेह (ना.)—घर.	क्रमितां (धा.)—चालतांना.
तोरें (ना.)—गर्वानें.	पिपीलिका (ना.)—मुंगी.
दुष्टबुद्धि (ना.)—वाईट बुद्धि	आली (ना.)—सखी, मैत्रीण.
ज्याची आहे तो.	सुजनपणा (भा. ना.)—म-

नाचा उदारपणा, चां- गुलपणा.	शिष्ट (ना.)-सभ्य लोक विद्वान् लोक.
श्रवणीं (ना.)-कानीं.	परस्पर (सर्वनाम.)-एकमेक
ओष्ठ (ना.)-ओंठ.	जीवजंतु (ना.)-सर्व लहा
स इष्ट (ना.)-आपलें हित	न थोर प्राणी.
चिंतणारा.	शिशु (ना.)-बालक.

मूळ कविता.

आर्या.

एक्या लहान काळ्या, मुंगीला गवसला बहू थोर ॥
दाणा गोधूमाचा, परि उचलेना जरी करी जोर ॥ १ ॥

अन्वयः-एक्या लहान काळ्या मुंगीला बहू थोर गोधू-
माचा दाणा गवसला; जरी जोर करी परि उचलेना.

अर्थः-एका लहान काळ्या मुंगीला एक मोठा गव्हां-
चा दाणा सांपडला. तो उचलण्याकरितां तिनें आपल्या-
कडून पुष्कळ जोर केला परंतु तिच्यानें तो उचलवेना.

तेव्हां देवें तीच्या, दृष्टी पडला तिचाच शेजारी ॥
प्रार्थुनि ह्मणे त्याला, गेहा न्यायास दे मदत भारी ॥ २ ॥

अन्वयः-तेव्हां तिच्या देवें तिचाच शेजारी दृष्टी
पडला; त्याला प्रार्थुनि ह्मणे, गेहा न्यायास भारी मदत दे.

अर्थः-इतक्यांत तिच्या नशीबानें तिच्याच घराजवळ-
चा एक मुंगळा तिच्या दृष्टीस पडला. त्याला हात जो-
डून ती ह्मणाली, वा, एवढा दाणा माझ्या घरीं नेण्यास
मला तुझी पुष्कळ मदत दे.

माझे आहे मजला, कार्य पहाया असें वदे तोरें ॥
आणि ह्मणे इच्छिसि जरि, गे ने तो तूंच आपुल्या जोरें ॥३॥

अन्वयः—मजला माझे कार्य पहाया आहे, असें तोरें
वदे; आणि ह्मणे, गे, जरि इच्छिसि, तो तूंच आपुल्या
जोरें ने.

अर्थः—तो मोठ्या गर्वानें बोलला, माझे मला काम क-
रावयाचें आहे; आणि ह्मणाला, अगे, जर तुला हा गव्हा-
चा दाणा पाहिजे असेल तर तूंच आपल्या जोरानें तो
उचलून ने.

एसें वदूनि चालू, झाला तो दुष्टबुद्धि अति गैर ॥
धांवत धांवत गेला, अपुल्या गेहीं निजावया स्वैर ॥ ४ ॥

अन्वयः—एसें वदूनि तो अति गैर दुष्टबुद्धि चालू
झाला. धांवत धांवत अपुल्या गेहीं स्वैर निजावया गेला.

अर्थः—असें बोलून फार मूर्ख व मनांत वाईट बुद्धि
धरणारा असा तो मुंगळा तेथून चालता झाला. व जल-
दीनें धांवत धांवत स्वच्छंदानें निजण्याकरितां आपल्या
घरीं गेला.

इतुक्यामध्ये दुसरी, मार्ग क्रमितां पिपीलिका आली ॥
गेली मदत कराया, संकटिं पाहूनि आपुली आली ॥ ५ ॥

अन्वयः—मार्ग क्रमितां इतुक्यामध्ये दुसरी पिपीलिका
आली. आपुली आली संकटिं पाहूनि मदत कराया गेली.

अर्थः—ती मुंगी आपल्या वाटेनें जात असतां दुसरी
मुंगी आली; व आपली मैत्रीण मोठ्या संकटांत आहे असें
पाहून तिला मदत करण्यास गेली.

पोंचवि तिला तिच्या त्या, गोधूमासह गृहास नेऊन ॥

दाखवि सुजनपणातें, ऐशा मोठ्या श्रमास घेऊन ॥ ६ ॥

अन्वयः—तिच्या त्या गोधूमासह तिला गृहास नेऊन पोंचवी. ऐशा मोठ्या श्रमास घेऊन सुजनपणातें दाखवि.

अर्थः—तिने तिच्या त्या गव्हाच्या दाण्यासह तिला घरास नेऊन पोंचविलें; व असे मोठे श्रम घेऊन त्या मैत्रिणीने आपल्या मनाचा उदारपणा दाखविला.

टीपः—ही दुसरी मदतीस आलेली मुंगी व पहिला दुष्ट मुंगळा यांच्या स्वभावांत केवढे मोठे अंतर आहे तें पहा. त्या मुंगळ्याने तिला मदत केली असती तर त्याचेंही भलेपण त्या मैत्रिणीच्या भलेपणासारखें दिसून आलें असतें ! परंतु ज्याचा दुष्ट स्वभाव त्याला हें कधीही कळावयाचें नाहीं. मुलांनो, याप्रमाणेंच तुझी, आपल्या हातून मदत होण्यासारखी असली तर, संकटांत पडलेल्या मनुष्यास अवश्य मदत करीत जा. त्यांत तुमचे आंगचें चांगुलपण दिसून येईल.

ज्यांच्या ज्यांच्या श्रवणीं, पिपीलिकेची पडेल ही गोष्ट ॥

ते हालवुत कराया, बाळांतें बोध आपुले ओष्ट ॥ ७ ॥

अन्वयः—ज्यांच्या ज्यांच्या श्रवणीं ही पिपीलिकेची गोष्ट पडेल, ते बाळांतें बोध कराया आपुले ओष्ट हालवुत.

अर्थः—ज्यांच्या ह्मणून कार्नी ही मुंगीची गोष्ट पडेल त्या सर्वांनीं आपल्या मुलांना असा उपदेश करण्याकरितां आपले ओंठ हालवावे; ह्मणजे तोंड दावून न धरितां दोन उपदेशाचे शब्द तोंडांतून काढावे.

टीपः—१ असा=मुंगीनें आपला सुजनपणा कसा दाखविला व मुंगळ्यानें आपला दुष्ट स्वभाव कसा दाखविला याविषयीं बोध.

ती सुस्वभाव मुंगी, गेली साह्यास जी स्वइष्टातें ॥

बोध करो बाळांतें, जो होइल मान्य सर्व शिष्टांतें ॥ ८ ॥

अन्वयः—जी मुंगी स्वइष्टातें साह्यास गेली ती सुस्वभाव, जो सर्व शिष्टांतें मान्य होईल, बोध बाळांतें करो.

अर्थ:—जी मुंगी आपल्या मैत्रिणीच्या मदतीस गेली होती ती खरोखरी चांगल्या स्वभावाची होती. जो उपदेश सर्व विद्वान् लोकांना पसंत पडेल तोच उपदेश ते आपल्या मुलांस करोत.

जर करिती प्रेमातें, परस्परें जीवजंतु अति नीच ॥

तर पाहिजे शिशूंच्या, मध्यें ती प्रेमबुद्धि असलीच ॥ ९ ॥

अन्वय:—जर अति नीच जीवजंतु परस्परें प्रेमातें करिती, तर ती प्रेमबुद्धि शिशूंच्यामध्ये असलीच पाहिजे.

अर्थ:—अतिशय क्षुद्र प्राणी देखील एकमेकांवर प्रीति करतात असें जर आपण नित्य पाहतों, तर तीच एकमेकांवर प्रेम करण्याची इच्छा बालकांमध्ये सुद्धा असलीच पाहिजे.

टीप:—१ मुंगी, माशी, किडे इ० अगदीं क्षुद्र प्राणी आहेत, व त्यांना मनुष्यांप्रमाणें परमेश्वरांनें बुद्धि दिली नाही. असें असता ते एकमेकांवर प्रीति करतात. परंतु मनुष्यजातीस परमेश्वरांनें बुद्धि दिली असता त्यांनीं एकमेकांवर प्रीति न करणें ह्मणजे अति नीच प्राण्यापेक्षांही आपण नीच होण्याप्रमाणें आहे. २ प्रेमातें=प्रेमाला. (द्वितीया विभक्ति.)

धडा ७०.

पद.

कवितेंतील शब्दार्थ.

क्षणभंगुर (वि.)—क्षणांत	मानवदेह (ना.)—मनुष्याचें
नाहींसा होणारा.	शरीर.
संसार (ना.)—घरांतील ख-	ऐहिक विषय (ना.)—या मृ-
टाटोप, प्रपंच.	त्युलोकीं लागणाऱ्या वस्तु.
मार्थें (ना.)—डोकें.	तुच्छ (वि.)—क्षुल्लक.

सक्त (वि.)-लुब्ध.
असार (वि.)-ज्यांत कांहीं
अर्थ नाही असा, क्षणिक.
रिघावें (क्रि.)-जावें.

मूळ कविता.

पद.

क्षणभंगुर संसार ॥ गड्यांनो क्षणभंगुर संसार ॥ ध्रुवपद ॥
धन विद्येचा गर्व कशाला ॥ माथां घ्यावा भार ॥ १ ॥
मानवदेहीं येउन जन्मा ॥ पूर्ण करा सुविचार ॥ २ ॥
ऐहिके विषयांसाठीं कशाला ॥ फिरतां दारोदार ॥ ३ ॥
इहलोकींचे तुच्छ मनोरथ ॥ तेहि न पडती पार ॥ ४ ॥
धन सुत दारा सक्त न व्हावें ॥ जाणा सर्व असार ॥ ५ ॥
माझे माझे ह्मणतां व्याचा ॥ कोण करिल अधिकार ॥ ६ ॥
गुरुचरणाला शरण रिघावें ॥ तोचि तुह्मां आधार ॥ ७ ॥
हें मज कळलें ह्मणुनि सांगतां ॥ तुह्मांस वारंवार ॥ ८ ॥

अन्वय:-संसार क्षणभंगुर, गड्यांनो संसार क्षणभंगुर;
धन विद्येचा गर्व भार माथां कशाला घ्यावा ? मानवदेहीं ज-
न्मा येउन पूर्ण सुविचार करा. ऐहिके विषयांसाठीं दारो-
दार कशाला फिरतां ? इहलोकींचे मनोरथ तुच्छ; तेहि पार
न पडती. धन सुत दारा सक्त न व्हावें; सर्व असार जाणा.
माझे माझे ह्मणतां व्याचा अधिकार कोण करिल ? गुरु-
चरणाला शरण रिघावें, तोचि तुह्मां आधार. हें मज कळलें
ह्मणुनि तुह्मांस वारंवार सांगतां.

अर्थ:-मित्रांनो, हा संसार खरोखर क्षणांत नाहीसा
होणारा आहे; असें असतां पैसा व विद्या यांचा आप्त
व्यर्थ गर्व कशाला करावा ? या मनुष्याच्या जन्मास येऊन

परमेश्वरानें दिलेल्या बुद्धीचा उपयोग करून मनांत चांगला विचार करून घ्या. या मृत्युलोकांत लागणाऱ्या वस्तूंकरीतां दारोदारीं कशाला फिरतां ? या मृत्युलोकीं, लोकांचे मनांतील हेतु अगदीं धिःकार करून टाकण्यासारखे आहेत. ते कधींही सिद्धीस जावयाचे नाहीत. पैसां, पुत्र व बायको यांच्यावरच प्रीति करून नेहमीं त्यांतच गर्क होऊन राहूं नये. त्यांत कांहीं अर्थ नाहीं हें ध्यानांत ठेवा. 'अमुक माझे,' 'तमुक माझे,' हा केवळ भ्रम आहे. तें आपल्या हातीं न राहतां त्याचा कोण धनी होईल हें कोणास ठाऊक ? तेव्हां आपल्या गुरूच्या पायांपाशीं जाऊन व नम्र होऊन त्याचेपाशीं सर्व अपराधांची क्षमा मागावी, क्षणजे तो तुमचें रक्षण करील. मित्रही, गुरूला शरण गेल्याशिवाय आपणांस कोणाचाही आधार नाही, हें मला अनुभवावरून समजलें क्षणून तुझांसही मी वरचेवर तेंच सांगतो.

टीपा:-१ संसार क्षणभंगुर आहे याचें कारण, आपली जी स्थिति आहे ती नेहमीं राहत नाही; कधीं आपण श्रीमंत होतो, कधीं गरीब होतो, कधीं मध्यम अवस्थेंत राहतों. आपला पैसा, आपली बायको, मुलें व आपण यांपैकीं नेहमीं टिकणारे कांहींएक नाही, याकरितां क्षणभंगुर असें झटलें आहे. २ ऐहिक विषय कोणते झणाल तर सांगतो. बायको व मुलें यांच्या पोटापाण्याची तजवीज होण्यासाठीं जरूर लागणारा 'पैसा' व आपणांस या जगांत सुख प्राप्त होण्यासाठीं 'बायको' व 'मुलें' यांचा खटाद्योप. ३ पैसा, पुत्र व बायको यांचा अभिलाष मुळांच करूं नये व त्यांपासून दूर राहवेल तितकें रहावें असें, वैराग्य धारण करून जे साधु बनतात, त्यांचें मत आहे. परंतु खऱ्या साधुधर्माचें लक्षण हें कीं, स्त्री, पुत्र, धन इत्यादि संसार नेकीनें चालवून ईश्वरप्राप्तिही करावी. कोणत्याही एकाच कामांत गर्क राहूं नये. ४ कोणतीही वस्तु जवळ असली क्षणजे मनुष्यास वाटते कीं ही आपली आहे. हें जरी खरें आहे, तथापि वास्तविक पाहतां तशी ग. ट नाही. समजा कीं, आतां आपणाजवळ दोनशें रुपये आहेत, परंतु एका घटकेनें एक चोर आला; व ते रुपये त्यानें चोरून नेले. तेव्हां आतां

रुपयांचा मालक कोण वरें ? कोणीही नाही. ते आले तसेच जावयाचे. तसेच ही माझी वायको, ही माझी मुलें असें झणूनही उपयोग नाही. या जगांत दोन दिवस आपणांशीं खेळण्याकरितां हीं सर्व निर्माण केलीं आहेत. परंतु मेल्यावर तीं कोठें जातात याचा पत्ता नाही. तेव्हां ' माझें ' झणून काय उपयोग ? ५ मनुष्यास सन्मार्ग दाखविण्यास कोणी तरी लागतो. जसें मुलें लहान असलीं झणजे त्यांस शिक्षण देण्यास किंवा नीतीचा मार्ग दाखविण्यास त्यांचीं आईवार्डे असतात, अगर् कोणी तरी पंतोजी असतो. त्याप्रमाणेंच परमेश्वराची उत्तम गति मिळण्यास कोणी तरी वाटाळ्या लागतो. तोच हा गुरु. हल्लीं आपणांमध्ये ही चाल आहे कीं कोणास तरी गुरु करून त्याचा मंत्रोपदेश घ्यावयाचा. तोच प्रघात येथेही सांगितला आहे. सारांश, ' गुरु ' या शब्दाचा अर्थ नीतीचा उपदेश करणारा.

